

UDK: 624:061.2(497.5)"19/20"

061.2(497.5):624(091)

Prethodno priopćenje

Primljeno: 11. 7. 2016.

Prihvaćeno: 31. 1. 2017.

DOI: 10.22586/csp.v49i1.17

“Društvo inženjera i arhitekata” i izdavanje atlasa *Hrvatski građevni oblici*

VESNA DUBOVEČAK

Velika Gorica, Hrvatska

vesna.dubovecak@gmail.com

U radu je prikazano dvadesetogodišnje djelovanje članova hrvatskoga strukovnog udruženja inženjera i arhitekata krajem XIX. i početkom XX. stoljeća u pripremi i objavljivanju atlasa *Hrvatski građevni oblici*, kojim se namjeravalo pokazati bogatstvo narodnoga graditeljstva hrvatskoga govornog područja u Austro-Ugarskoj Monarhiji. Rad se zasniva na izvještajima rada Društva tiskanim u časopisu Društva *Viesti* kao temeljnom izvoru podataka o događajima koji su prethodili objavljivanju atlasa te na člancima iste tematike objavljenim u različitim onodobnim tiskovinama. Pomnim iščitavanjem *Viesti* naišlo se na tekstove koji otkrivaju manje poznate činjenice o pojedinim članovima Društva i njihovoj ulozi u pripremi i objavljivanju atlasa.

Ključne riječi: *Hrvatski građevni oblici*; narodno graditeljstvo; tradicijska gradnja; Društvo inženjera i arhitekata

Uvod

Premda je hrvatsko Društvo inženjera i arhitekata¹ započelo terenska istraživanja tradicijske gradnje seoskoga stanovništva² nekoliko godina prije

¹ Udruženje arhitekata utemeljeno je pod nazivom *Klub inženjera i arhitekata* 1878. godine. Godine 1884. mijenja naziv u *Društvo inženjera i arhitekata u Zagrebu*, od 1894. djeluje pod nazivom *Društvo inženjera i arhitekata u Hrvatskoj i Slavoniji*, a od 1905. do 1913. kao *Hrvatsko društvo inženjera i arhitekata u Zagrebu*. Društvo izdaje časopis *Viesti Kluba inženjera i arhitekata* (1878. – 1883.). Poslije časopis izlazi pod nazivima *Viesti Društva inženjera i arhitekata* (1884. – 1895.), *Viesti Društva inženjera i arhitekata u Hrvatskoj i Slavoniji* (1895. – 1903.), *Viesti Društva inženjera i arhitekata u Zagrebu* (1904. – 1907.), *Viesti Hrvatskog društva inženjera i arhitekata u Zagrebu* (1908. – 1910.), *Vijesti Društva inženjera i arhitekata u Zagrebu i Društva inženjera u Ljubljani* (1911. – 1912.), *Vijesti Društva inženjera i arhitekata u Zagrebu i Društva inženjera u Ljubljani i Društva inženjera i arhitekata u Kraljevini Dalmaciji* (1913.), *Inženjer* (1914.), *Tehnički list* (1919.), *Tehnički list Udruženja Jugoslavenskih inženjera i arhitekata* (1919. – 1923.), *Tehnički list* (1924. – 1939.), *Inženjer* (1940.) te *Tehnički vjesnik* (1940. – 1944.). “*Viesti Društva inženjera i arhitekata*”, Portal digitaliziranih starih hrvatskih časopisa, Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, pristup ostvaren 10. 6. 2016., <http://dnc.nsk.hr/Journals/LibraryTitle.aspx?id=a28f84f3-5955-4597-bd07-76dfd939e6cf>.

² **Narodno graditeljstvo** (nazivano i **pučko, seljačko graditeljstvo**, odnosno **tradicijska**,

svih ostalih istovjetnih udruženja³, publikacija je objavljena tek dva desetljeća poslije, početkom XX. stoljeća, kada strukovna udruženja arhitekata i inženjera u zemljama njemačkoga govornog područja počinju objavljivati atlase s primjerima tradicijske gradnje seoskoga stanovništva u svojim zemljama. Početkom XX. stoljeća ideju o objavljivanju prikupljenih primjera tradicijske gradnje intenzivnije daju članovi Društva inženjera i arhitekata u Berlinu. Njihovu inicijativu najprije prihvaćaju istovjetna udruženja u drugim njemačkim gradovima (Hamburg, Lübeck, Leipzig), a potom i udruženja inženjera i arhitekata u Švicarskoj i Austro-Ugarskoj Monarhiji. Ideju o objavljivanju knjiga i atlasa s primjerima seoskih kuća inspirirao je pokret *Heimatschutz* nastao u Njemačkoj krajem XIX. stoljeća, koji zagovara pojam *Heimatkunst* odnosno načelo regionalizma u književnosti, umjetnosti i arhitekturi.⁴

Već 1903. Švicarsko udruženje inženjera i arhitekata objavljuje kompletan atlas *Das Bauernhaus in der Schweiz*⁵ s primjerima tradicijske gradnje u švicarskim selima. U atlasu je prikupljena građa raspoređena na 62 lista velikoga formata (~ 48 × 34 cm) s crtežima i fotografijama i 29 stranica popratnoga teksta s brojnim ilustracijama. Atlas s primjerima njemačkih seoskih kuća *Das Bauernhaus im Deutschen Reiche und in seinen Grenzgebieten*⁶ te popratnu knjigu istoga naslova zajednički će 1905./1906. izdati Udruženje njemačkih društava inženjera i arhitekata. Atlas sadrži 120 listova velikoga formata (~ 49 × 35 cm) s crtežima i tekstem, a u popratnoj knjizi objavljen je detaljan opis objekata s obiljem slikovnih priloga (548 crteža i fotografija). Austrijsko društvo inženjera i arhitekata objavljuje 1906. zadnji svezak svojega atlasa i popratnu knjigu pod naslovom *Das Bauernhaus in Österreich-Ungarn und in seinen Grenzgebieten*.⁷ Atlas se sastoji od 76 listova raspoređenih u pet svezaka. U svakom svesku nalazi se petnaest listova velikoga formata (~ 49 × 35 cm) s crtežima i popratnim tekstem te jednim dodatnim listom na kojem je prikazana karta

folklorna ili ruralna arhitektura), skupni pojam za umijeće gradnje i građevine podignute izvan gradskih sredina, nastale za potrebe socijalno i obrazovno nižih društvenih slojeva ("Narodno graditeljstvo", *Hrvatska enciklopedija /on-line/*, Leksikografski zavod "Miroslav Krleža", pristup ostvaren 30. 6. 2016., <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=22982>).

³ Anton Dachler, "Kroatische Hausformen", u: *Zeitschrift für österreichische Volkskunde*, ur. Dr. Michael Haberlandt (Wien: Vereines für österreichische Volkskunde, 1904), 164.

⁴ Ákos Moravánszky, *Competing Visions. Aesthetic Invention and Social Imagination in Central European Architecture, 1867-1918* (Cambridge, Mass.; London: MIT Press, 1998), 242-246. Pojam *Heimatschutz* prvi se put pojavio u časopisu *Grenzboten* 1897. godine. Pokret *Heimatschutz* inspirirao je, osim bogato ilustriranih knjiga i atlasa *Das Bauernhaus im Deutschen Reiche und in seinen Grenzgebieten* (Verbände Deutscher Architekten- und Ingenieurvereine) i *Das Bauernhaus in Österreich-Ungarn und in seinen Grenzgebieten* (Österreichischer Architekten- und Ingenieur-Verein), objavljivanje i dviju knjiga: *Bauernhanten* (1904.) F. X. Steinhardta i *Deutsche Bauernkunst* (1903.) Oskara Schwindrazheima.

⁵ Schweizerischer Ingenieur- und Architekten-Verein, ur., *Das Bauernhaus in der Schweiz* (Zürich: Hofer & Co, 1903).

⁶ Verbände Deutscher Architekten- und Ingenieurvereine, ur., *Das Bauernhaus im Deutschen Reiche und in seinen Grenzgebieten*, Atlas (Dresden: Gerhard Kühtmann, 1905-1906).

⁷ Österreichischer Architekten- und Ingenieur-Verein, ur., *Das Bauernhaus in Österreich-Ungarn und in seinen Grenzgebieten*, Atlas (Dresden: Gerhard Kühtmann, 1901-1906).

tadašnje Austro-Ugarske Monarhije s točno označenim mjestima gdje se nalaze primjeri kuća objavljeni u atlasu. U popratnoj, bogato ilustriranoj knjizi na 228 stranica detaljan je opis kuća i ostalih objekata različite namjene. Kako su u atlasu zastupljeni primjeri seoskih kuća s cijeloga teritorija tadašnje Austro-Ugarske Monarhije, u njemu se nalaze i dva lista s primjerima iz okolice Zagreba i Srijema. Na prvom je listu prikazano nekoliko primjera tradicijske gradnje hrvatskoga sela iz okolice Zagreba (Gaj, Trnava i Kraljevci) i jedan primjer iz Srijema (Bačinci), koje je nacrtao Ivan Ros iz Osijeka u suradnji s Jan- kom Holjcem iz Zagreba. Drugi list potpisuje Hektor von Eckhel iz Zagreba, a prikazuje detalje kuća iz Iloka, Vukovara, Šida, Tovarnika i Erdevika.

Na poziv istovjetnoga mađarskog udruženja 1902. tadašnje "Društvo inženira i arhitekata u Hrvatskoj i Slavoniji" odlučilo se pridružiti ideji iz Berlina⁸ i odvažnije se upušta u postupak objavljivanja svoje zbirke crteža tradicijske gradnje seoskoga stanovništva. Nakon donesene odluke o objavljivanju atlasa, članovi Društva najprije su morali izvidjeti sve mogućnosti koje su im u tom trenutku bile na raspolaganju da bi građu najbolje predstavili javnosti. U pregovorima koji su uslijedili s austrijskim i mađarskim udruženjem inženjera i arhitekata pokušavali su naći najbolje rješenje za što bolju prezentaciju hrvatskoga narodnog graditeljstva. Zbog svih pritisaka austrijskoga udruženja⁹ napokon su se odlučili na samostalno izdavanje atlasa i popratne knjige, s posebnom željom da u atlasu budu zastupljeni primjeri tradicijske gradnje hrvatskoga seoskog stanovništva s područja Trojedne Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Odlučeno je da se atlas objavi u pet svezaka po deset listova velikoga formata (~ 49 × 35 cm), u dužem razdoblju, većinom zbog nedostatka novčanih sredstava, ali i zbog nedostatka primjera tradicijske gradnje iz svih tadašnjih županija. Upravo će zbog toga u atlasu najviše primjera biti iz Srijemske i Zagrebačke županije, koje su još 1885. i 1886. na svojim studijskim putovanjima nacrtali Martin Pilar i Janko Holjac. Ipak, u *Hrvatskim građevnim oblicima* nalazi se bar po jedan primjer kuće s područja ostalih županija: Požeške, Virovitičke¹⁰, Bjelovarsko-križevačke, Ličko-krbavske, Modruško-riječke, zatim, u atlasu posebno navedeno, s područja kotarskih poglavarstava Benkovca, Sinja, Splita i Maloga Lošinja, a u zadnjem svesku atlasa jedan je primjer kuće iz Istre (Lovran). Jedina tadašnja županija koja nije zastupljena ni jednim primjerom je Varaždinska.

Kada je u lipnju 1904. iz tiska izišao prvi svezak atlasa *Hrvatski građevni oblici*,¹¹ napokon su ostvarene dugogodišnje težnje hrvatskih stručnih krugova

⁸ "Društvene vesti", *Viesti Društva inženira i arhitekta u Hrvatskoj i Slavoniji* (dalje: *VDIA*) 23 (1902), br. 1: 11.

⁹ "Društvene vesti" (glavna skupština održana 26. veljače 1904. – izvještaj tajnika Milana Krekovića), *VDIA* 25 (1904), br. 2: 29.

¹⁰ Iako u vrijeme izlaska atlasa ne postoji Osječka županija, u sadržaju četvrtoga sveska *Hrvatskih građevnih oblika* na hrvatskom jeziku izriječno se spominje Osječka županija s primjerima iz osječkoga, đakovačkoga i našičkoga kotara, koji su u to vrijeme sastavni dio Virovitičke županije. U njemačkom izdanju četvrtoga sveska atlasa isti su primjeri navedeni kao sastavni dio Virovitičke županije.

¹¹ "Ingenieur- und Architektenvereines", *Agramer Zeitung* (Zagreb), 19. 7. 1904., 5.

da se pokažu posebnosti i raznolikosti tradicionalnoga graditeljstva hrvatskoga sela. Zbog toga u predgovoru prvoga sveska Janko Holjac, kao urednik, piše: "Da privede općoj porabi narodno blago, da probudi i pripomogne študij seljačkoga doma, odlučilo se društvo inženira i arhitekata, da iznese svoju zbirku hrvatskih seljačkih kuća pred širu publiku, da je otme zaboravu i stavi trajan spomenik narodnoj građevnoj kulturi."

Već krajem 1904. objavljen je drugi svezak atlasa.¹² Treći svezak izlazi iz tiska početkom 1905.,¹³ a sredinom 1906. četvrti svezak, ujedno posljednji koji uređuje i financira Holjac. Zbog spomenutih problema tek je u lipnju 1909. objavljen peti, posljednji svezak atlasa, a uredništvo nad tim izdanjem preuzelo je predsjedništvo Društva.¹⁴ U petom su svesku zbog nedostatka novoga materijala većinom objavljeni crteži s primjerima iz Srijemske županije koje su Holjac i Pilar nacrtali dvadesetak godina prije (1885.). Da bi se što veći broj ljudi upoznao s graditeljskim nasljeđem hrvatskoga sela, Društvo se odlučilo na istovremeno izdavanje istovjetnoga atlasa i na njemačkom jeziku pod naslovom *Das Bauernhaus in Kroatien (Kroatische Bauformen) – Atlas*. Za tiskanje atlasa na hrvatskom jeziku Društvo angažira Svjetlotiskarski zavod Rudolfa Mosingera u Zagrebu, a za tiskanje atlasa i popratne knjige na njemačkom jeziku nakladnika Gerharda Kührtmanna iz Dresdena, koga su odabrali i njemačko i austrijsko društvo inženjera i arhitekata, pa kvalitetom hrvatski atlas ničime ne odskaače od sličnih izdanja. Zbog obaveza Društva prema nakladniku Kührtmannu popratnu knjigu *Das Bauernhaus in Kroatien* s tekstom na 59 stranica i obiljem slikovnih priloga (crteži i fotografije) Pilar je 1911. napisao najprije na njemačkom jeziku.¹⁵ Zbog financijskih razloga knjiga na hrvatskom, nažalost, nikada nije objavljena.

Početak interesa za hrvatsko tradicijsko graditeljstvo

Tradicijsko narodno graditeljstvo većega dijela hrvatskoga prostora, prema Zdravku Živkoviću, razvija se spontano, na osnovi prirodnih resursa okoline i socijalnih uvjeta seoskoga stanovništva, a u istočnoj Hrvatskoj nakon oslobođenja od Osmanlija, od sredine XVIII. stoljeća, seoska naselja osnivaju se planski (propisana "Terezijanskim urbarom").¹⁶

Tek od sredine XVIII. stoljeća, od jednodnostornih nastambi s ognjištem u kojima su istovremeno boravili ljudi i stoka, u kojima se istovremeno kuhalo i spavalo, počinje širenje seljačkoga doma. U početku se najčešće odvaja prostor za stoku od prostora za boravak ljudi, a potom se u prostoru za boravak ljudi

¹² "Kroatische Bauformen", *Agrar Zeitung*, 23. 12. 1904., 4.

¹³ "Kroatische Bauformen", *Agrar Zeitung*, 4. 4. 1905., 3.

¹⁴ "Ingenieur- und Architektenvereines", *Agrar Zeitung*, 1. 3. 1910., 5.

¹⁵ "Das Bauernhaus in Kroatien", *VDIA* 32 (1911), br. 10: 106.

¹⁶ Zdravko Živković, "Graditeljstvo u ruralnom prostoru Republike Hrvatske u 20. stoljeću", u: *Hrvatska arhitektura u XX. stoljeću*, ur. Jelena Hekman (Zagreb: Matica hrvatska, 2009), 287-288.

odvaja prostor za kuhanje od prostora za spavanje. Većinom se grade prizemnice, a u XIX. stoljeću i katnice. Ovisno o ekonomskoj moći vlasnika kao i njegovoj želji za pokazivanjem i dokazivanjem, seoske kuće sve su veće, sa sve brojnijim gospodarskim zgradama, s obiljem ukrasa (osobito izraženih na drvenim kućama). Takve bogato ukrašene kuće i gospodarske zgrade postat će predmet interesa istraživača krajem XIX. i početkom XX. stoljeća. Njihov interes neće biti potaknut samo izgledom kuća nego i društvenim, ekonomskim i političkim razlozima toga vremena, pogotovo u Austro-Ugarskoj Monarhiji, osobito izvan njemačkoga govornog područja. Tijekom XIX. stoljeća tendencija je u mnogim nacionalnim državama (nekima tek osnovanim) potraga za simbolima nacionalne umjetnosti. Većina ih poseže za povijesnim stilovima, a dio traži simbole u seoskoj, narodnoj kulturi. Kako piše Ákos Moravánszky, u zemljama Austro-Ugarske Monarhije više nego bilo gdje drugdje u Europi jezik nije bio samo uvjet opstanka, nego kulturni i politički artefakt, usko vezan za teritorijalnost, etničku pripadnost, vjeroispovijed, nacionalni identitet i socijalni status. Zbog toga su za većinu intelektualaca izvan njemačkoga govornog područja unutar Monarhije kultura sela i jezik seljaka morali služiti novoj, "modernoj" nacionalnoj kulturi te su trebali odigrati važnu ulogu u izgradnji moderne nacionalne države.¹⁷ Taj poticaj posebno je bio izražen u mađarskom, češkom i poljskom dijelu Monarhije, gdje će se kroz tradicijsku gradnju, rukotvorine i jezik tražiti put prema vlastitom nacionalnom stilu.¹⁸

I na području Trojedne Kraljevine događaju se isti procesi kao u ostatku Monarhije, samo u još nepovoljnijim uvjetima, jer osim germanizacije jezika i kulture opasnost dolazi i od mađarizacije, koja uzima sve više maha pretkraj XIX. stoljeća. U takvim društvenim i političkim uvjetima mnogi su pojedinci bili svjesni potrebe čuvanja jezika, kulture i običaja tadašnjega hrvatskoga seoskog stanovništva. Među istaknutijim istraživačima na različitim životnim područjima hrvatskoga seoskog stanovništva bili su Felix (Srećko) Lay,¹⁹ Ferdo Hefe²⁰ i Franjo Kuhač.²¹ Početkom osamdesetih godina XIX. stoljeća u hrvatskim stručnim krugovima već neko vrijeme postoji želja za terenskim istraži-

¹⁷ Moravánszky, *Competing Visions*, 217-219.

¹⁸ Isto, 219-241, 248-250. Ákos Moravánszky, *Die Architektur der Donaumonarchie* (Berlin: Ernst & Sohn, 1988), 150-154. Već četrdesetih godina XIX. stoljeća grof István Széchenyi predložio je stvaranje mađarskoga nacionalnog stila, učitelj József Huszka osamdesetih počinje sakupljati i publicirati mađarske rukotvorine i narodne ornamente, a Ödön Lechner prvi je mađarski arhitekt koji pokušava stvoriti nacionalni stil temeljen na folklornim ornamentima. U poljskom dijelu Monarhije slikar i kritičar Stanisław Witkiewicz 1876. posjećuje Zakopane te se sljedećih godina to područje počinje popularizirati kao duhovni centar kroz "zakopanski stil". "Zakopanski stil" dobiva zagovornike u arhitektima kao što su Zygmunt Dobrowolski i Edgar Kováts (u Beču 1899. objavljuje *Die Art Zakopane*). Jednostavan pristup "zakopanskom stilu" primjenjuje i slovački arhitekt Dušan Jurkovič (između 1905. i 1913. objavljuje u Beču *Práce lidu našeho – Slowakische Volksarbeiten*).

¹⁹ Vlasta Domaćinović, "Lay, Srećko (Felix)", u: *Enciklopedija hrvatske umjetnosti*, sv. 1 (Zagreb: Leksikografski zavod "Miroslav Krleža", 1995), 507.

²⁰ "Hefe, Ferdo", u: *Enciklopedija hrvatske umjetnosti*, sv. 1, 327.

²¹ Franjo Kuhač skuplja tradicionalne hrvatske napjeve.

vanjem narodnoga graditeljstva, međutim rijetki su se pojedinci odvažili i izišli na teren. Među prvim koji crtaju primjere kuća hrvatskoga seoskog stanovništva je Isidor Kršnjavi. Prilikom svojega putovanja Slavonijom 1881./1882.²² primjećuje propadanje drvenih seoskih kuća i boji se da će njihova tradicijska gradnja uskoro nestati. Zbog toga crta gotovo sve drvene kuće na koje je naišao tijekom putovanja, a crteže će objaviti tek 1888. (skice kuća koje je na putovanju nacrtao Kršnjavi za potrebe tiskanja preradio je Hektor Eckhel).²³ U popratnom tekstu uputio je kritiku intelektualnoj eliti svojega doba. Smatra da osim što većina koristi hrvatski jezik, sve su ostalo poprimili od stranaca, a i otuđili su se od vlastitoga naroda i njegova kulturnoga nasljeđa. Smatra da su i tadašnji graditelji "slijepi" na narodno blago i smeta mu njihov odnos prema gradnji vila u Zagrebu i okolici te predlaže da se pri gradnji vila primijene oblici hrvatskih drvenih kuća. Kao primjer graditeljima predlaže vilu prof. dr. Lobmayera izgrađenu na Josipovcu u Zagrebu²⁴ odnosno hrvatske paviljone na izložbama 1882. u Trstu²⁵ i 1885. u Budimpešti,²⁶ koje je projektirao Herman Bollé, te ih hvali kao primjer dobre uporabe građevnih oblika hrvatskih drvenih kuća. Kršnjavi postaje jedan od najvećih zagovornika stvaranja hrvatskoga nacionalnog, narodnog stila u arhitekturi čija bi osnova bili "narodni građevni oblici". O Kršnjavom i njegovu upornom zahtijevanju stvaranja nacionalnoga stila u arhitekturi te o utjecaju njegovih ideja na onodobne arhitekte poslije će pisati brojni autori. Među prvim koji kritiziraju Kršnjavoga i stvaranje nacionalnoga stila arhitekt je Alfred Albini, koji 1935. za Kršnjavoga piše da "pravi je predstavnik sveopćeg duha kulture svoga vremena. Svojim snažnim i aktivnim temperamentom uspijeva on, da zauzme mjesto arbitra i diktatora u našem kulturnom životu" te o pokušajima "toga vremena da se na temelju studija seoskih građevina stvori narodni slog, ali se u tome nije došlo dalje od primjenjivanja nacionalnih ornamenata i dekorativnih detalja na zgradama, koje su inače izgrađene na uobičajen gradski način".²⁷ Poslije će Olga Maruševski u svojem više puta citiranom tekstu "Narodni stil u arhitekturi i umjetničkom obrtu" iz 1986. za Kršnjavoga napisati da se "zanosi mišlju o našem vlastitom stilu i likovnom izrazu", o stilu koji bi se razvio iz "naše narodne umjetnosti". Naglašava da to nije samo njegova ideja, nego da u Europi već od kraja XVIII. stoljeća postoje takve tendencije. U tekstu naglašava i ideju Rudolfa Eitelberge-

²² Isidor Kršnjavi, *Listovi iz Slavonije* (Zagreb, 1882).

²³ Isidor Kršnjavi, "Građevni narodni styl", *Glasnik Društva za umjetnost i umjetni obrt* 3 (1888), br. 3: 1-9.

²⁴ K., "Ville na Josipovcu i Tuškancu u Zagrebu", *Glasnik Društva za umjetnost i umjetni obrt* 3 (1888), br. 3: bez oznake stranice (fotografija vile prof. dr. Lobmayera).

²⁵ Milan Krešić, ur., *Izvešće o tršćanskoj izložbi godine 1882.* (Zagreb: Trgovačko-obrtnička komora, 1883), bez oznake stranice (crtež – perspektivni prikaz hrvatskoga paviljona na izložbi u Trstu 1882. godine).

²⁶ *Glasnik Društva za umjetnost i umjetni obrt* 3 (1888), br. 1: bez oznake stranice (crtež – perspektivni prikaz hrvatskoga paviljona na izložbi u Budimpešti 1885. godine).

²⁷ Alfred Albini, "Naša arhitektura u prošlosti i sadašnjosti", u: *Obzor. Spomen-knjiga 1860 – 1935*, ur. dr. Milivoj Dežman i dr. Rudolf Maixner (Zagreb: Tisak i naklada tipografije D. D., 1936), 170.

ra da obnova kućnoga obrta ima drugačije političko značenje u svim zemljama Monarhije izvan njemačkoga govornog područja, osobito kod Mađara i Poljaka, gdje je briga za kućnu (narodnu) industriju odraz pretežno političkoga i nacionalnoga kretanja, a umjetničko i kulturno pitanje tek je u drugom planu, te da se time nastoji politizirati taj problem propagirajući narodnu umjetnost preko škola. Osim toga, naglašava i ideju Kršnjavoga da se "zgrade građene tzv. gotskim najbolje dadu udesiti u duhu te naše narodne arhitekture" te da je Kršnjavi nakon izložbe u Budimpešti 1895., gdje je mogao uspoređivati izložke narodne umjetnosti naroda pod ugarskom krunom, ustanovio da su hrvatski, srpski, rumunjski, saski, mađarski "oblici ornamentike u mnogome identični, a većinom veoma srodni". Maruševski potom u tekstu navodi da "narodno graditeljstvo postaje inspiracijom u zemljama Srednje Europe u žanrovskoj arhitekturi u tzv. *Cottage-stilu*, obiteljskim vilama (alpsko graditeljstvo), što je tada po uzoru na Englesku općenito u širenju gradova bila posebna urbanističko-arhitektonska tema." Prema Olgi Maruševski, u gradnji vila bila je riječ o "aplikaciji narodnih motiva na oblike vladajućeg stila".²⁸ O temi vila piše i Moravánszky 1998. te kaže da fenomen planske izgradnje planinskih kuća počinje s Rousseauom i širi se iz Francuske i Švicarske u Rusiju kroz modu izgradnje tzv. švicarske kuće (drvene kuće). Smatra da se intelektualci (u gotovo svakoj zemlji) u potrazi za korijenima nacionalnih oblika okreću izoliranom, planinskom području kao svetištu svojega identiteta te donosi europske primjere za svoju tvrdnju (Karelja za Fince, Dalarna za Šveđane, Zakopane za Poljake u Galiciji, Slovácko za Čehe i Moravce i Kalotaszeg za Mađare).²⁹

I Dragan Damjanović u nekoliko svojih radova obrađuje tekstove Isidora Kršnjavoga o oblikovanju "nacionalnog stila na osnovi tradicijskog seoskog graditeljstva" i utjecaj Kršnjavoga na arhitekta Bolléa u primjeni narodnih motiva u arhitekturi, posebno u gradnji izložbenih paviljona na izložbama u Trstu 1882. i Budimpešti 1885. i 1896., pri gradnji vila (Vila Weiss na Josipovcu u Zagrebu, zgrade obitelji Odescalchi u Višnjecima u Srijemu) i u sakralnoj arhitekturi (restauracija župne crkve u Dubrancu 1882., kapele sv. Ladislava u Mariji Bistrici 1883. i izgradnja kapele u Gustelnicu 1887./1888.). Damjanović zaključuje da potraga za narodnim stilom nije imala tako jak odjek u hrvatskoj arhitekturi kao u mađarskom i poljskom dijelu Monarhije te da pojavom secesije prestaje zanimanje za stvaranje nacionalnoga stila primjenom tradicijske gradnje drvenih seoskih kuća koji je tako jako zagovarao Kršnjavi.³⁰ Sanja Lon-

²⁸ Olga Maruševski, "Narodni stil u arhitekturi i umjetničkom obrtu", u: Olga Maruševski, *Iso Kršnjavi kao graditelj* (Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 1986), 89-97.

²⁹ Moravánszky, *Competing Visions*, 248.

³⁰ Dragan Damjanović, "Herman Bollé and Croatian Pavilions at the Exhibitions in Trieste (1882) and Budapest (1885 and 1896)", *Centropa – a journal of central european architecture and related arts* (2010, New York, ISSN 1532-5563), br. 3: 231-243. Dragan Damjanović, *Arhitekt Herman Bollé* (Zagreb: Leykam international; Muzej za umjetnost i obrt, 2013), 596-599, 602-621. Dragan Damjanović, "Iso Kršnjavi i arhitektura historicizma u Hrvatskoj", u: *Zbornik radova znanstvenog skupa Iso Kršnjavi – veliki utemeljitelj*, ur. Zlatko Matijević, Irena Kraševac i Ivana Mance (Zagreb: Institut za povijest umjetnosti; Hrvatski institut za povijest, 2015), 252-253.

čar u svojem doktorskom radu obranjenom 2014. detaljno analizira tekstove Kršnjavoga s brojnim citatima iz njegova putopisa *Listovi iz Slavonije* (1882.) i tekstova "Građevni narodni styl" (1888.) i "Ville na Josipovcu" (1888.) te daje osvrt na radove Olge Maruševski i Dragana Damjanovića koji se bave istim tekstovima Kršnjavoga. Naglašava da je Kršnjavi putovanje istočnom Slavonijom i Srijemom poduzeo u prvom redu radi prikupljanja predmeta za izložbu Društva umjetnosti (održanu 1881./1882. u palači Akademije u Zagrebu) te da je tijekom putovanja prije svega prikupljao predmete i podatke tekstilnoga rukotvorstva i narodnoga obrta te usputno crtao primjere narodne arhitekture (samo drvene kuće). Na znanstvenom skupu o Isidoru Kršnjavom održanom u Zagrebu 2015. Sanja Lončar naglašava terenski rad i doprinos Kršnjavoga u istraživanju narodne arhitekture, stanovanja i seoskoga prostora temeljen na istim tekstovima koje spominje u svojem doktorskom radu te ističe važnost bilježenja tehničkih izraza. Također piše o želji Kršnjavoga za otkupom kuće u Erdeviku za Obrtni muzej kao najljepšega primjera seoskoga narodnog graditeljstva te smatra da je etnografski rad Kršnjavoga doprinio da se narodna arhitektura spominje kao važno obilježje hrvatske (nacionalne) kulture.³¹ Na istom znanstvenom skupu Žarko Španiček iz spomenutih tekstova Kršnjavoga izdvaja njegov konzervatorski pristup u odnosu na tradicijsko graditeljstvo, odnosno upozorava na preporuku da se točno "snime" drvene rezbarene kuće, pa kada se budu rušile, da se sačuvaju pojedini karakteristični dijelovi koji bi se poslije mogli upotrijebiti u novim gradnjama. Španiček smatra da poimanje tradicijskoga graditeljstva kod Kršnjavoga ostaje ograničeno, tj. da Kršnjavi reducira narodno graditeljstvo samo na drvenu arhitekturu Slavonije i Srijema te da ograničava narodno graditeljstvo samo na njegovu formalnu stranu, na oblikovne i dekorativne značajke.³² Svi ovi autori naglašavaju utjecaj tekstova Kršnjavoga na rad "Društva inženira i arhitekata", odnosno na istraživanje, prikupljanje i dokumentiranje primjera tradicijskoga graditeljstva na čitavom prostoru Trojedne Kraljevine.

I prije nego što je Kršnjavi objavio tekst "Građevni narodni styl", već sredinom osamdesetih godina XIX. stoljeća na inicijativu "Društva inženira i arhitekata u Zagrebu" počinju se prikupljati primjeri tradicijskoga graditeljstva hrvatskoga sela. Naziv *hrvatski građevni oblik* prvi se put spominje u časopisu Društva *Viesti* u izvještaju o radu Društva sa sjednice održane 23. lipnja 1884., na kojoj je prihvaćen prijedlog tadašnjega tajnika Društva Nikole Kolara o sakupljanju *hrvatskih građevnih oblika*.³³ Početkom 1885. u prvom broju *Viesti*

³¹ Sanja Lončar, "Etnologija i arhitektura u Hrvatskoj od 1870-ih do 1970-ih, istraživanja, suradnje i međutjecaji" (doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, 2014), 34-51; Sanja Lončar, "Narodna arhitektura u djelima Ise Kršnjavoga – istraživanje i korištenje etnografske građe u svrhu stvaranja narodnog stila", u: *Zbornik radova znanstvenog skupa Iso Kršnjavi – veliki utemeljitelj*, 259-263.

³² Žarko Španiček, "Kršnjavi i konzervatorski rad na tradicijskoj graditeljskoj baštini", u: *Zbornik radova znanstvenog skupa Iso Kršnjavi – veliki utemeljitelj*, 270-278.

³³ "Društvene vesti" (V. odborska sjednica održana 23. lipnja 1884.), *VDIA* 5 (1884), br. 1: 13.

Kolar piše članak³⁴ u kojem daje osvrt na dotadašnju praksu sakupljanja hrvatskoga nazivlja iz različitih djelatnosti i svakodnevnoga života hrvatskoga sela, obrazlaže potrebu sakupljanja *hrvatskih građevnih oblika* te daje i detaljne upute što bi takvo istraživanje trebalo sadržavati (raspored svih zgrada, tlocrte svih zgrada s točnom orijentacijom, presjeke zgrada – da se vidi konstrukcija, nacrtati što više detalja, a osobitu pozornost obratiti na ukrase i vrstu upotrijebljene građe). Kao dobar primjer spominje Josipa Doljaka iz Siska, koji je i prije odluke Društva sakupio nekoliko primjera tradicijske gradnje u selima kraj Siska.

Sakupljenu građu iz Posavine Doljak objavljuje u istom broju *Viesti* u članku "Hrvatski građevni oblici", a uz tekst i sedam listova crteža drvenih kuća iz Bukevja, Martinske Vesi, Dužice, Trebarjeva, Prelošćice i Sela. U tekstu kritizira gradnju ondašnjih ladanjskih kuća po uzoru na "stranjske" umjesto da se koriste domaći građevni uzori hrvatskoga sela. Posebno se okomio na grad Zagreb: "Ljep je naš Zagreb, lep i ima svega, samo ništa što bi sjetilo da je na hrvatskoj zemlji."³⁵ Poslije će ti crteži biti objavljeni i u atlasu *Hrvatski građevni oblici*.

Početkom 1885. u Društvu su donijeli dvije važne odluke koje će utjecati na daljnje sakupljanje *građevnih oblika*. Prihvaćen je prijedlog potpredsjednika Društva Josipa Altmana da se sakupljanjem bavi samo jedan od Društva izabrani član umjesto svih članova, jer je to mnogo brže i jeftinije, a u proračunu za 1885. prvi put izdvaja se iznos od 200 forinti za sakupljanje *hrvatskih građevnih oblika*.³⁶ Sve to omogućilo je da se prihvati prijedlog Janka Grahora ml. o davanju financijske pomoći u iznosu od 100 forinti mladim studentima arhitekture Martinu Pilaru i Janku Holjcu za sakupljanje *hrvatskih građevnih oblika* kao i pismene preporuke da bi prilikom svojega terenskog istraživanja mogli dobiti pomoć članova Društva izvan Zagreba.³⁷ Kako su Holjac i Pilar u to vrijeme još uvijek studenti bečke akademije, sakupljanjem građe na terenu bave se samo za vrijeme ljetnih praznika (1885. i 1886.) putujući Hrvatskom, Slavonijom i Srijemom. Vijest da je "Društvo inženira i arhitekata u Zagrebu" započelo sakupljanje *hrvatskih građevnih oblika* objavili su časopisi *Balkan* i *Književna smotra*.³⁸

"Društvo inženira i arhitekata" i pripremanje atlasa *Hrvatski građevni oblici*

Od lipnja 1884., kada se u "Društvu inženira i arhitekata u Zagrebu" počinje govoriti o potrebi prikupljanja *hrvatskih građevnih oblika*, pa do objavljiva-

³⁴ Nikola Kolar, "O skupljanju građevnih oblika u hrvatskom narodu", *VDIA* 6 (1885), br. 1: 1-3.

³⁵ Josip Doljak, "Hrvatski građevni oblici", *VDIA* 6 (1885), br. 1: 6.

³⁶ "Društvene vesti" (sjednice održane 17. i 29. siječnja 1885.), *VDIA* 6 (1885), br. 1-2: 14.

³⁷ "Društvene vesti" (sjednica održana 11. rujna 1885.), *VDIA* 6 (1885), br. 4: 35-36.

³⁸ "Umjetnost", *Balkan – list za zabavu i pouku* 1 (1886), br. 5: 79-80. "Književne vijesti", *Književna smotra* (1885), br. 10: 78.

nja prvoga sveska atlasa 1904. prošla su puna dva desetljeća. U tom razdoblju bilo je uspona i padova u ostvarivanju želje tadašnjih članova Društva o izdavanju publikacije kojom bi se prezentirala tradicijska gradnja hrvatskoga sela, pa i razdoblja kada se od te ideje gotovo odustalo. Kada se govori o temi *hrvatskih građevnih oblika*, u gotovo svim izvještajima Društva kroz dva desetljeća nezaobilazno je ime Janka Holjca. Od samoga početka sudjeluje u provedbi ideje, najprije kao sakupljač građe, a potom i kao aktivni član Društva kojem je primarni cilj objavljivanje publikacije s cjelovitim prikazom tradicijske gradnje hrvatskoga sela u Austro-Ugarskoj Monarhiji. Tek kada Holjac postaje potpredsjednik, a potom i predsjednik Društva, objavljuje se atlas. Nevjerojatno je koliko je energije i vlastitoga novca Holjac uložio da bi publikacija ugledala svjetlo dana. Osim toga, Holjac je i jedan od rijetkih arhitekata koji će primijeniti *hrvatske građevne oblike*, i to na svim drvenim dijelovima vlastitoga ljetnikovca na Bukovcu (danas Bukovačka cesta 271) izgrađenog 1904. (1905.),³⁹ koji se i danas djelomično mogu vidjeti na drvenim dijelovima tornja.

Kronološki slijed odluka koje Društvo donosi u vezi s prikupljanjem građe i izdavanjem atlasa *Hrvatski građevni oblici* daje naslutiti koliki su trud pojedini članovi uložili da bi od zaborava spasili graditeljsko umijeće hrvatskoga seoskog stanovništva i pokazali njegovu posebnost.

Tijekom 1886. nastavlja se intenzivno prikupljanje *hrvatskih građevnih oblika*, za što su najzaslužniji Martin Pilar i Janko Holjac, osniva se pododbor za *Hrvatske građevne oblike* zadužen za što skorije izlaženje publikacije te se u Društvu nadaju objavljivanju manje knjige krajem godine pod uvjetom da bude dovoljno financijskih sredstava. Već početkom godine tajnik Kolar kao ogledni primjer pokazuje četiri lista s primjerima *hrvatskih građevnih oblika* koje su Pilar i Holjac sakupili tijekom terenskoga istraživanja 1885. u Posavini i Srijemu. Prema njegovoj preporuci, odlučeno je da će Društvo nastaviti financijski pomagati njihovo istraživanje i 1886. godine. Sredinom godine zbog zabrinutosti Matije Antolca za postojeću zbirku crteža, upravni odbor osniva pododbor za izdavanje *Hrvatskih građevnih oblika*, u čiji su sastav izabrani Matija Antolec, Janko Grahor ml. i Nikola Kolar. Taj pododbor u svojem prvom izvješću dopušta Holjcu i Pilaru "izdavanje pet tabli u bečkom časopisu *Wiener Bauhütte*", odobrava im iznos od 10 forinti po tabli za njihov trud crtanja originala te predlaže da se Društvo obrati vladi s molbom za pomoć pri izdavanju *građevnih oblika*, da se napravi prospekt kojim bi se pozvalo na pretplatu i da se pododboru dodijeli tajnik. Nedugo nakon toga za tajnika pododbora izabran je Franjo Seć, a novi član postaje Ferdo Kondrat umjesto Nikole Kolara, koji se odselio iz Zagreba. Osim toga, na prijedlog pododbora djelomično se udovoljava molbi Ferde Hefelea za njegovo putovanje po Bosni tako što mu Društvo šalje nacрте krovova da bi mogao unijeti nazive pojedinih dijelova krova, ali mu se ne odobrava financijska potpora. Tijekom kolovoza 1886., na-

³⁹ Janko Holjac, Malvina Holjac, *Spomen-knjiga posjetnika u kljeti u Bukovcu Dolnjem, porezna občina Remete*, 20. svibnja 1905. (privatna zbirka dokumenata).

kon povratka iz Beča, Pilar i Holjac uz financijsku potporu Društva nastavljaju istraživanje po selima Slavonije i Srijema. Prije toga su u prostorije Društva donijeli pet nacrti koje su objavili u *Wiener Bauhütte*.⁴⁰ Uza sve to, članovi Društva zamoljeni su da novčano podupru objavljivanje knjige te ih se moli i slanje primjera seljačkih kuća.⁴¹ Za vrijeme terenskoga istraživanja Holjac i Pilar sakupili su mnogo građe, ali tijekom 1886. i 1887. sakupljeni materijal nije publiciran zbog nedostatka financijskih sredstava.⁴² U te dvije godine ni u časopisu Društva nije objavljen ni jedan članak na tu temu. Tek u prvom broju *Viesti* 1888. Ferdo Hefeles objavljuje članak "Bosanska kuća", u kojem detaljno opisuje način gradnje kuće seoskoga stanovništva na području Bosne te daje opise običaja i nazive dijelova kuće i alata ovisno o vjerskoj pripadnosti vlasnika kuće.⁴³

Početkom 1888. izabran je novi pododbor za izdavanje *Hrvatskih građevnih oblika* i u njemu se sada nalaze Matija Antolec, Martin Pilar, Leo Hönigsberg i Franjo Seć.⁴⁴ Budući da se tijekom 1888. sjednice nisu održavale zbog odsutnosti članova upravljačkoga odbora, o izdavanju *Hrvatskih građevnih oblika* ponovo se govori tek početkom 1889., kada je prihvaćen prijedlog Matije Antolca da se, ako bude većega prihoda, dio odvoji za njihovo izdavanje. Potom je u prijedlog proračuna za 1889. unesena stavka da se, ako vlada pozitivno odgovori na molbu Društva te odredi da "kraljevske županijske i kotarske oblasti budu pretplatnici časopisa *Viesti društva inženira i arhitekata*", trećina toga iznosa upotrijebi za izdavanje *Viesti*, a dvije trećine za izdavanje *Hrvatskih građevnih oblika*. Prilikom posjeta banu Khuen-Héderváryju u ožujku 1888. novoizabrani odbor Društva zamolio je financijsku pomoć, za koju je dobivena načelna potpora bana u vezi s radom Društva, a napose za izdavanje *Hrvatskih građevnih oblika*. Kako se to pitanje moralo dobro proučiti, izabran je novi odbor za izdavanje *Hrvatskih građevnih oblika*, u kojem su Matija Antolec, Janko Grahor ml., Ferdo Kondrat, Vjekoslav Šafranek, Lavoslav Hönigsberg, Martin Pilar i Janko Holjac. Također je ustanovljeno da su za izdavanje *Hrvatskih građevnih oblika* u nakladi od petsto do tisuću primjeraka potrebna novčana sredstva u iznosu od 2.500 do 4.000 forinti, koje Društvo u tom trenutku nema, te da će buduće izvještaje o radu odbora za izdavanje *Hrvatskih građevnih oblika*

⁴⁰ Dragan Damjanović, "Radovi hrvatskih arhitekata u časopisu Wiener Bauhütte", *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 30 (2006): 229-240.

⁴¹ "Društvene vesti" (glavna skupština Društva održana 28. siječnja 1886. – izvještaj tajnika Nikole Kolara), *VDIA* 7 (1886), br. 1: 13; "Na uvažavanje", *VDIA* 7 (1886), br. 1: 15; "Društvene vesti" (sjednica održana 6. veljače 1886.), *VDIA* 7 (1886), br. 2-3: 47; "Društvene vesti" (sjednica održana 14. travnja 1886.), *VDIA* 7 (1886), br. 2-3: 48; "Društvene vesti" (sjednica održana 3. kolovoza 1886.), *VDIA* 7 (1886), br. 4: 59; "Društvene vesti" (sjednica održana 21. kolovoza 1886.), *VDIA* 7 (1886), br. 4: 59; "Društvene vesti" (sjednica održana 13. rujna 1886.), *VDIA* 7 (1886), br. 4: 60.

⁴² "Društvene vesti" (glavna skupština održana 31. siječnja 1887.), *VDIA* 8 (1887), br. 1: 14.

⁴³ Ferdo Hefeles, "Bosanska kuća", *VDIA* 9 (1888), br. 1: 6-7.

⁴⁴ "Društvene vesti" (sjednica održana 5. ožujka 1888.), *VDIA* 10 (1889), br. 1: 11.

podnositi Matija Antolec.⁴⁵ Ni tijekom 1889. kao ni 1890. nije bilo dovoljno novčanih sredstava za izdavanje atlasa.⁴⁶

Kako već dulje vrijeme nema pomaka u izdavanju *Hrvatskih građevnih oblika*, početkom 1891. predsjednik Društva Janko Grahor st. i upravni odbor predlažu da se pododbor za izdavanje *Hrvatskih građevnih oblika* potpuno raspusti do nekih povoljnijih prilika. Nakon podulje rasprave, većina članova Društva odbija taj prijedlog.⁴⁷ Kao podsjetnik na važnost njihova izdavanja, u prvom broju *Viesti* 1891. izlazi članak Koste Tomca, kraljevskog inženjerskog pristava iz Siska i autora izložbenoga paviljona gospodarskih podružnica gornje Posavine (Sisak, Velika Gorica i Dugo Selo) na Jubilarnoj gospodarskoj izložbi održanoj 1891. u Zagrebu. U članku Tomac objašnjava razloge korištenja posavske drvene kuće kao predložka za paviljon, iznosi njezine prednosti i preporučuje ju budućim vlasnicima ladanjskih kuća kao model.⁴⁸

Početkom 1892. graditelj Kuno Waidmann daruje Društvu 300 forinti te se, prema prijedlogu Matije Antolca, od toga iznosa iz zajedničke blagajne izdvaja 100 forinti za financiranje izdavanja *Hrvatskih građevnih oblika*. Nakon toga je Martin Pilar predložio glavnoj skupštini Društva da zatraži pomoć Viške kraljevske zemaljske vlade da bi što prije mogli objaviti *Hrvatske građevne oblike*. Uslijedilo je osnivanje novoga pododbora, čiji su članovi Martin Pilar, Matija Antolec i Janko Holjac. Pododbor je morao sastaviti proračun troškova izdavanja i prijedlog o njihovu pokriću. Tadašnji blagajnik Društva Franjo Hribar dobiva zadatak da izdvoji iz glavnice Društva 300 forinti te taj iznos uloži kod Eskomptne banke u Zagrebu na posebnu knjižicu u svrhu izdavanja *Hrvatskih građevnih oblika*. Ta će sredstva poslije biti inicijalna novčana potpora pri izdavanju atlasa 1904. godine. Tijekom 1892. pododbor je dao fotografirati i dva primjerka slika da bi mogli pregovarati s nakladnicima.⁴⁹ Početkom 1893. Antolec u svojstvu pročelnika pododbora za izdavanje *Hrvatskih građevnih oblika* obavještava upravni odbor Društva da se pododbor dopisuje s raznim domaćim i inozemnim nakladnicima, ali pregovori još uvijek nisu

⁴⁵ "Društvene vesti" (sjednica održana 12. veljače 1889.), *VDIA* 10 (1889), br. 1: 12; "Društvene vesti" (sjednica održana 16. veljače 1889.), *VDIA* 10 (1889), br. 1: 12-16; "Društvene vesti" (II. plenarna sjednica Društva održana 30. ožujka 1889. – izvještaj blagajnika Matije Antolca), *VDIA* 10 (1889), br. 4: 65.

⁴⁶ "Društvene vesti" (glavna skupština Društva održana 26. veljače 1890.), *VDIA* 11 (1890), br. 1: 14; "Društvene vesti" (glavna skupština Društva održana 14. veljače 1891.), *VDIA* 12 (1891), br. 1: 7.

⁴⁷ "Društvene vesti" (glavna skupština Društva održana 14. veljače 1891.), *VDIA* 12 (1891), br. 1: 9.

⁴⁸ Kosta Tomac, "Posavačka seljačka kuća na izložbi u Zagrebu 1891.", *VDIA* 12 (1891), br. 1: 1-2 + jedan nacrt; *Dom i sviet* (Zagreb) (1891), br. 22: 353 (crtež – perspektivni prikaz paviljona Posavska kuća 1891.).

⁴⁹ "Društvene vesti" (glavna skupština Društva održana 10. veljače 1892.), *VDIA* 13 (1892), br. 1: 10; "Društvene vesti", *VDIA* 13 (1892), br. 1: 12; "Društvene vesti" (sjednica održana 23. veljače 1892.), *VDIA* 13 (1892), br. 4: 42; "Društvene vesti" (sjednica održana 10. veljače 1893.), *VDIA* 14 (1893), br. 1: 12; "Društvene vesti" (sjednica održana 5. svibnja 1892.), *VDIA* 13 (1892), br. 4: 43; "Društvene vesti" (sjednica održana 23. lipnja 1892.), *VDIA* 13 (1892), br. 4: 44.

zaključeni.⁵⁰ U međuvremenu se uprava dobara kneza Odescalchija tijekom 1893. obraća Društvu s upitom je li objavilo *Hrvatske građevne oblike* sakupljene u Srijemu i može li ih se kupiti. Kako do tada publikacija nije objavljena, na prijedlog potpredsjednika Društva Mihaila Kovačića sakupljeni su svi brojevi časopisa *Viesti Društva inženira i arhitekata* u kojima se nalaze primjeri *hrvatskih građevnih oblika* (ukupno osam brojeva).⁵¹

U listopadu 1894. umire Matija Antolec. Nakon njegove smrti predsjednik Društva Kamilo Bedeković izvještava upravni odbor da su po Pilaru i Holjcu sakupljeni *građevni oblici* bili pohranjeni kod pokojnoga Antolca te moli Julija pl. Stanisavljevića da dozna nalazi li se sakupljena građa još uvijek u njegovoj ostavštini. Budući da do travnja 1895. Stanisavljević ni nakon detaljne pretrage osobnih stvari u uredu i stanu pokojnoga Antolca nije uspio pronaći zbirku crteža *građevnih oblika*, na prijedlog Armina Krausa upravni odbor odlučuje pitati gospodina P.-a iz Zagreba nalazi li se možda zagubljena zbirka kod njega. Iz izvještaja tajnika Alberta Švarca vidljivo je da zbirka nije bila kod gospodina P.-a, za čiji se identitet nije moglo ustanoviti radi li se o članu Društva ili izdavaču. Do kraja 1895. sve radnje poduzete za pronalazak zbirke ostale su bezuspješne. Kako se već godinu dana nije znalo gdje se crteži nalaze, na sjednici upravnoga odbora krajem 1895. prihvaća se novi prijedlog Armina Krausa, prema kojem se svim zagrebačkim članovima Društva šalje okružnica s molbom da potraže zagubljenu zbirku *narodnih građevnih oblika* te obećava nagrada od 25 forinti onomu tko zbirku pronađe.⁵²

Potruga za zagubljenom zbirkom donijela je rezultate tek početkom 1896. godine. Članovi Društva obaviješteni su o pronalasku crteža te je priopćena odluka upravnoga odbora da se zbirka detaljno pregleda i pripremi za izdavanje, a redakcija publikacije povjerena je Martinu Pilaru i Janku Holjcu. Nigdje se u izvještajima Društva ne spominje ime onoga kod koga se zbirka *građevnih oblika* cijelo vrijeme potrage nalazila, nego se samo izvještava da je napokon pronađena kod jednoga člana Društva kod kojega je crteže ostavio pokojni Antolec. Zbog čega se dotični član Društva nije prije javio i je li mu isplaćena nagrada za pronalazak zbirke te zašto ga ostali članovi štite ne spominjući njegovo ime u izvještajima, ostat će zagonetka kao i gospodin P. prije toga.⁵³

Budući da su crteži ponovo u posjedu Društva, početkom 1896. odlučeno je da se prikažu na Milenijskoj izložbi te godine u Budimpešti te da se moraju ponovo nacrtati. Za to je zamoljena novčana potpora od Visoke kraljevske zemaljske vlade i Zemaljskoga izložbenog odbora jer je Društvo za taj posao

⁵⁰ "Društvene vesti" (sjednica održana 11. siječnja 1893.), *VDIA* 14 (1893), br. 1: 9.

⁵¹ "Društvene vesti" (sjednica održana 3. svibnja 1893.), *VDIA* 14 (1893), br. 5: 53; "Društvene vesti" (sjednica održana 12. srpnja 1893.), *VDIA* 14 (1893), br. 5: 54.

⁵² "Društvene vesti" (sjednica održana 8. studenoga 1894.), *VDIA* 16 (1895), br. 1: 9; "Društvene vesti" (glavna skupština Društva održana 20. veljače 1895.), *VDIA* 16 (1895), br. 3: 37; "Društvene vesti" (sjednica održana 3. travnja 1895.), *VDIA* 16 (1895), br. 3: 41; "Društvene vesti" (sjednica održana 13. svibnja 1895.), *VDIA* 16 (1895), br. 3: 41; "Društvene vesti" (sjednica održana 6. studenoga 1895.), *VDIA* 17 (1896), br. 1: 15-18.

⁵³ "Građevni hrvatski oblici pronađeni", *VDIA* 17 (1896), br. 1: 19.

imalo veoma malen iznos gotovine (oko 350 forinti). Krajem siječnja 1896. za tu svrhu vlada daruje Društvu 300 forinti, a izložbeni odbor 350 forinti.⁵⁴ Nakon odobrenih novčanih sredstava, četvorica vrsnih crtača na čelu s Martinom Pilarom pripremaju crteže za izložbu s nadom da će crtežima pobuditi interes građevinskih krugova, posebno ako se uzme u obzir da u isto vrijeme i njemačka istovjetna društva sakupljaju građevne oblike njemačkih seljačkih kuća. Crtači su uspjeli na vrijeme pripremiti crteže te je na Milenijskoj izložbi u Budimpešti u paviljonu umjetnosti Društvo uspjelo izložiti uz časopis *Viesti* i crteže *hrvatskih građevnih oblika*.⁵⁵ Krajem godine, po povratku izloženih crteža s izložbe u Budimpešti, određeno je da se crteži odmah klišeziraju da bi ih se pohranilo do trenutka njihova objavljivanja, a Pilar je zamoljen da se o tome raspita kod tvrtke Margetić.⁵⁶ Većinu vremena 1897. članovi Društva posvećuju drugim temama i ne bave se *Hrvatskim građevnim oblicima*. Tek su u rujnu 1897. Pilar i Holjac zamoljeni da, ako ikako mogu preko zime, iz skica *građevnih oblika* koje se nalaze u arhivu Društva naprave nacрте. Krajem godine član Društva Albert Švarc predlaže otkup sedam komada crteža *narodnih građevnih oblika* koje je nacртаo jedan učenik Obrtne škole, a upravni odbor Društva zadužuje Pilara da pregleda crteže i da svoj sud o njihovoj kvaliteti da bi ih Društvo moglo otkupiti.⁵⁷ Ni sljedeće, 1898. godine Društvo se ne bavi izdavanjem *Hrvatskih građevnih oblika*, osim što Pilar objavljuje članak o novim književnim izdanjima u kojem donosi svoje viđenje *Zbornika za narodni život i običaje Južnih Slavena* koji izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. U članku sa žaljenjem zaključuje da željena publikacija o *hrvatskim građevnim oblicima* do tada još nije objavljena. Zato hvali Jugoslavensku akademiju znanosti i umjetnosti zbog njezina marljiva zalaganja u sakupljanju građe o narodnim običajima Južnih Slavena, među kojima se nalaze i opisi kuća i okućnica, a sve to potkrepljuje nabranjem članaka objavljenih u zborniku.⁵⁸ Više od godinu dana nakon toga teksta (u prosincu 1899.) ponovo se govori o *građevnim oblicima* kada upravni odbor povjerava Pilaru izradu reprodukcija *hrvatskih narodnih građevnih oblika*. Izrada reprodukcija morala je biti gotova do 15. siječnja 1900., a za pokriće troškova njihove izrade predviđena su sredstva iz zaklade za izdavanje *narodnih građevnih oblika*. Iznos troškova nije smio biti veći od 150 forinti. Potom je Pilar dao izraditi *Hrvatske građevne oblike* u mjerilu polovice veličine izrađenih nacрта fotografima Mosingeru i Breyeru, što će poslije sačinjavati zbirku od dvanaest listova u jednoj mapi. Osim toga, Pilar moli odobrenje da o vlastitom trošku napravi još jedan njihov

⁵⁴ "Društvene vesti", *VDIA* 17 (1896), br. 2: 26-28.

⁵⁵ Milan Krešić, ur., *Izješće o milenijskoj izložbi kraljevine Ugarske i kod te prigode sudjelujuće Bosne i Hercegovine te kraljevina Hrvatske i Slavonije: god. 1896.* (Zagreb: Tisak Dioničke tiskare, 1897), 370, 373.

⁵⁶ "Društvene vesti" (sjednica održana 27. studenoga 1896.), *VDIA* 18 (1897), br. 1: 10.

⁵⁷ "Društvene vesti" (sjednica održana 10. rujna 1897.), *VDIA* 18 (1897), br. 8: 101-102; "Društvene vesti" (sjednica održana 3. prosinca 1897.), *VDIA* 19 (1898), br. 1: 10.

⁵⁸ Martin Pilar, "Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena", *VDIA* 20 (1898), br. 2: 18-21.

primjerak, što bi potom u ime "Društva inženjera i arhitekata" pokazao na Međunarodnom kongresu arhitekata u Parizu na kojem će zastupati Društvo ako uspije otići u Pariz. Nakon toga je prihvaćeno sudjelovanje "Društva inženjera i arhitekata" na Međunarodnoj izložbi u Parizu 1900. i izlaganje časopisa *Viesti društva inženjera i arhitekata* u deset knjiga i albuma s fotografijama *hrvatskih građevnih oblika*, istih onih koje je Društvo imalo na Milenijskoj izložbi u Budimpešti, budući da zbog maloga izložbenog prostora (samo 1 m²) *građevne oblike* nije bilo moguće prikazati u originalnoj veličini. U svibnju 1900. tajnik Stanisavljević izvještava da su matrice snimljenih crteža *građevnih oblika* po kojima su napravljene fotografije za parišku izložbu 1900. privremeno pohranjene kod knjižničara Društva Hartmanna, a album s fotografijama *hrvatskih građevnih oblika* poslan je na parišku izložbu.⁵⁹ U kasnijim izvještajima nema više nikakvih podataka ni o izložbi u Parizu ni informacije da je Pilar prisustvovao Međunarodnom kongresu arhitekata u Parizu.

O izdavanju *Hrvatskih građevnih oblika* ponovo se počinje govoriti u siječnju 1902., kada dolazi dopis Mađarskoga društva inženjera i arhitekata u Budimpešti kojim se moli hrvatsko "Društvo inženjera i arhitekata u Zagrebu" da se pridruži izdavanju crteža seljačkih kuća. Za proučavanje zahtjeva i davanje odgovora u ime Društva zaduženi su Janko Holjac, Josip Chvála i Janko Grahor. U ožujku Holjac predlaže slanje pozitivna odgovora mađarskom udruženju.⁶⁰ U daljnjim izvještajima nema detaljnih podataka o tome što članovi Društva poduzimaju u vezi s izdavanjem publikacije o kojoj su se očitovali istovjetnom mađarskom udruženju.

Na svečanoj proslavi 25-godišnjice osnivanja "Društva inženjera i arhitekata", održanoj u gradskoj vijećnici 7. studenoga 1903., u govoru o radu Društva Janko Holjac za razdoblje od 1884. do 1895. kao najvažniji događaj ističe usvajanje prijedloga Nikole Kolara o početku sakupljanja *hrvatskih građevnih oblika* 16. lipnja 1884.,⁶¹ čime je Društvo doprinijelo spašavanju od zaborava brojnih primjera tradicijske gradnje jer se zbog sječe šuma i nedostatka drvene građe sve manje gradilo drvene seoske kuće. Naglašava i činjenicu da su Nijemci tek oko 1900. počeli sakupljati građevne oblike svojih seoskih kuća te da su česti upiti pojedinaca o izdavanju zbirke *Hrvatski građevni oblici*.⁶²

⁵⁹ "Društvene vesti" (sjednica održana 22. prosinca 1899.), *VDIA* 21 (1900), br. 2: 18; "Društvene vesti" (sjednica odbora održana 19. siječnja 1900.), *VDIA* 21 (1900), br. 2: 19; "Društvene vesti" (glavna skupština Društva održana 23. veljače 1900.), *VDIA* 21 (1900), br. 2: 20-21; "Društvene vesti" (sjednica održana 5. svibnja 1900.), *VDIA* 21 (1900), br. 5: 51-59; "Društvene vesti" (plenarna sjednica održana 25. svibnja 1900.), *VDIA* 21 (1900), br. 5: 56.

⁶⁰ "Društvene vesti" (sjednica održana 31. siječnja 1902. – izvještaj tajnika Nikole Kolara), *VDIA* 23 (1902), br. 1: 11-12; "Društvene vesti" (sjednica održana 21. ožujka 1902.), *VDIA* 23 (1902), br. 2: 32-33.

⁶¹ Holjac u svojem govoru kao datum početka sakupljanja hrvatskih građevnih oblika spominje 16. lipnja 1884., a u izvještajima Društva za 1884. navodi se 23. lipnja. U biti je važno naglasiti da se Društvo već od lipnja 1884. bavi sakupljanjem primjera tradicijske gradnje hrvatskoga sela, mnogo prije svih ostalih istovjetnih udruženja.

⁶² "Govor Janka Holjca na Svečanoj skupštini društva 7. studenog 1903.", u: *Spomen-knjiga na proslavu dvadesetipetogodišnjice opstanka Društva inženjera i arhitekata u Hrvatskoj i Slavoniji*, ur. Julio Stanisavljević (Zagreb: Tiskara i litografija C. Albrecht /Jos. Wittasek/, 1903), 133-134.

Nakon svečane sjednice Holjac je izvijestio članove Društva o dogovoru s Austrijskim društvom inženjera i arhitekata radi izdavanja *Hrvatskih građevnih oblika*. Budući da su dogovori otišli tako daleko da je izdavanje te publikacije postalo neupitno, Holjac predlaže određene uvjete koji svakako moraju biti zadovoljeni pri publiciranju, da se *Hrvatski građevni oblici* izdaju kao vlasništvo "Društva inženira i arhitekata u Zagrebu" te da pojedini listovi moraju sadržavati samo *hrvatske građevne oblike*. Na te uvjete trebali su pristati upravni odbori i hrvatskoga i austrijskoga društva. Zbog toga, na prijedlog predsjednika Društva Julija pl. Stanisavljevića, upravni odbor radi lakšega pregovaranja daje sve ovlasti Holjcu u rukovođenju izdavanjem edicije *Hrvatski građevni oblici*. Nakon te odluke Holjac je uvjete uputio posebnom odboru austrijskoga društva. Njihov odgovor, potpuno drukčiji od očekivanoga, došao je za manje od mjesec dana te je Holjac izvijestio upravni odbor da pregovori s austrijskim društvom nisu doveli do željenoga rezultata iako se u početku činilo da će ono pristati na sve uvjete hrvatskoga društva. Nesuglasice su nastale u vezi s prezentacijom crteža, jer je austrijsko društvo pojedine crteže htjelo podijeliti po zemljama, i to tako da bi crteže s kućama iz Slavonije označili posebnim slavonskim grbom, a gradivo iz Dalmacije željeli su objaviti među austrijskim pokrajinama. Nakon takva odgovora Holjac izvještava upravni odbor da bi se zbog navedenih prijedloga austrijskoga društva moglo dogoditi da "naša domovina ne bude cjelokupno zastupljena" te predlaže upućivanje negativna odgovora austrijskom društvu uz opasku "pa makar i ne došlo do željene edicije".⁶³ Kako su pregovori s austrijskim društvom propali u veljači 1904., tajnik Društva Milan Kreković uime upravnoga odbora iznosi nove smjernice kojih će se hrvatsko društvo pridržavati pri izdavanju vlastite zbirke crteža *građevnih oblika*. Prvo i najvažnije, da će svoju zbirku crteža izdati u vlastitoj nakladi, zatim da će veličina edicije biti jednaka austrijskom atlasu *Das Bauernhaus* (34 x 48 cm), da će se svake godine izdati barem jedan svezak sa deset slika te da će na kraju izdati i popratnu knjigu. Potom je odlučeno da upravni odbor rukovodi izdavanjem i određuje urednika, da naklada iznosi petsto komada, od kojih dio s njemačkim tekstom za kupce u inozemstvu, te da se trošak izdavanja atlasa i knjige pokriva uglavnom iz prihoda same edicije. Poslije je prihvaćen Holjčev prijedlog prema kojem bi u financiranju izdavanja *Hrvatskih građevnih oblika* Društvo sudjelovalo sa 100 kruna, a svi ostali troškovi pokrili bi se iz samoga izdanja. U lipnju 1904. predsjednik Društva Stanisavljević obavještava da je dao tiskati oglas za pretplatu na *građevne oblike* te je nakon toga prihvaćen Holjčev prijedlog o izradi probnih otisaka. Potom je Holjac ovlašten da pripremi sve što je potrebno za raspačavanje tiskane publikacije i da to objavi u javnim glasilima.⁶⁴

U trećem broju *Viesti* 1904. Holjac objavljuje članak o povijesti prikupljanja i objavljivanja *hrvatskih građevnih oblika* vezano za vlastito iskustvo, ali i za

⁶³ "Društvene vesti", *VDIA* 25 (1904), br. 2: 27.

⁶⁴ "Društvene vesti" (glavna skupština održana 26. veljače 1904.), *VDIA* 25 (1904), br. 2: 30; "Društvene vesti" (sjednica održana 22. veljače 1904.), *VDIA* 25 (1904), br. 2: 28; "Društvene vesti" (sjednica održana 24. lipnja 1904.), *VDIA* 25 (1904), br. 4: 51-53.

iskustvo drugih autora.⁶⁵ U tekstu iznosi razloge početka sakupljanja građevnih oblika hrvatskih seljačkih kuća, među kojima kao najvažniji ističe smanjenju upotrebu hrastovine kao građevnoga materijala za gradnju seoskih kuća zbog njezine skupoće (cijena joj je porasla od sredine XIX. stoljeća zbog obilna izvoza), kao i sve rjeđu izradu ukrasa na novosagrađenim kućama. Kako dotadašnje narodno blago ne bi posve nestalo, krajem XIX. stoljeća počinju se po selima crtati nacrti kuća i njihovi bogati ukrasi. Budući da je dio tih crteža pohranjen u arhivu Društva, donesena je odluka o izdavanju vlastite zbirke hrvatskih seljačkih kuća. Da bi što vjernije prikazali hrvatske seljačke kuće, odlučeno je da u zbirci neće biti prikazane samo bogato ukrašene seoske kuće Posavine, Slavonije i Srijema nego i nacrti kuća i gospodarskih zgrada siromašnijih dijelova Hrvatske, gdje zbog stalne borbe za opstanak hrvatski seljak nije imao vremena ukrašavati dom. U zadnjem, posebnom dijelu edicije bili bi prikazani što točniji podaci oslikanih seljačkih domova i posebna bi se pozornost posvetila narodnom tehničkom nazivlju kao i prilikama određenoga mjesta koje su utjecale na gradnju. Iako Društvo posjeduje veliku građu za objavljivanje ove edicije, smatra ju nepotpunom jer u postojećoj zbirci nema primjera iz svih tadašnjih županija, pa moli suradnike iz Ličko-krbavske, Modruško-riječke i Varaždinske županije neka se jave u Društvo da bi dopunili zbirku primjerima iz tih krajeva te da dostave što više nacrtu seoskih kuća da bi se dobila potpuna slika hrvatskih seljačkih domova. Holjac daje upute budućim suradnicima kako trebaju prikupljati materijal za potrebe ove edicije, prema kojima suradnici trebaju snimiti položajni nacrt seljačkoga dvorišta s točnim rasporedom zgrada, tlocrte svih zgrada, presjeke i fasade. Način na koji će to napraviti ostavlja njima na izbor, pa crteži mogu biti izvedeni u bilo kojem mjerilu olovkom, perom ili kistom, a fasade mogu biti i fotografirane. Prema njegovim uputama, suradnici su trebali za svaki objekt zabilježiti ime mjesta i kotar gdje se objekt nalazi te, ako je moguće, godinu građenja i ime graditelja s napomenom je li graditelj bio seljak ili obrtnik. Također je smatrao poželjnim zabilježiti narodno tehničko nazivlje za pojedine vezove i dijelove zgrada. Na kraju teksta Holjac napominje da je te godine časopis *Globus* iz Braunschweiga objavio članak s ilustracijama o hrvatskim seljačkim domovima.⁶⁶

Izdavanje atlasa *Hrvatski građevni oblici*

Prvi svezak atlasa *Hrvatski građevni oblici* napokon izlazi iz tiska u lipnju 1904. godine. Sadrži deset listova s crtežima kuća: iz Srijemske županije na četiri lista (listovi 1, 2, 3 – Janko Holjac i Martin Pilar iz Zagreba, list 4 – Josip Dryák iz Zagreba), iz Požeške županije na dva lista (listovi 5, 6 – Janko

⁶⁵ Janko Holjac, "Građevni oblici hrvatskih seljačkih zgrada", *VDIA* 25 (1904), br. 3: 38-39.

⁶⁶ Franz Tetzner, "Die Kroaten", *Globus – illustrierte Chronik der Reisen und geographische Zeitung in Verbindung mit Fachmännern und Künstlern* (1904), br. 2: 21-26.

Holjac i Martin Pilar iz Zagreba), iz Zagrebačke županije na tri lista (list 7 – Josip Dryák iz Zagreba, listovi 8, 9 – Josip Doljak iz Osijeka) te jedan list s primjerom kuće iz splitsko-sinjskoga kotara (list 10 – Eduard Žagar iz Splita). Predgovor pod naslovom "Građevni oblici hrvatskih seljačkih zgrada" napisao je Janko Holjac.⁶⁷ Radi se o ponovljenom tekstu članka objavljenog u trećem broju *Viesti* 1904. pod istim naslovom, u kojem na početku Holjac naglašava da se "kulturno stanje naroda prosuđuje ne samo po razvitku jezika, znanosti i umjetnosti, po običajima, nošnji itd. nego i po načinu, kako se grade i urešuju kuće i stanovi".⁶⁸

U četvrtom broju *Viesti* 1904. Holjac obavještava članstvo da je u nakladi Društva u lipnju objavljen prvi svezak atlasa *Hrvatski građevni oblici*, da je dnevni tisak dobro prihvatio to izdanje, citirajući tekst članka objavljenog u *Narodnim novinama*,⁶⁹ te navodi pohvale urednika austrijskoga atlasa, *nadinsinira* Antona Dachlera. Nadalje, izvještava da se do tada javilo samo pedeset pretplatnika, što je jedva desetina nužnoga broja za izdavanje cjelokupne edicije, te navodi cijene sličnih edicija u drugim zemljama.⁷⁰

Anton Dachler piše o *Hrvatskim građevnim oblicima*⁷¹ veoma pohvalnim riječima, posebno ističući činjenicu da je hrvatsko "Društvo inženira i arhitekata" započelo terensko istraživanje graditeljstva seoskoga stanovništva mnogo prije svih ostalih istovjetnih udruženja (po njegovu saznanju, najranija istraživanja provedena su 1890. u Švicarskoj, Schwarzwald u i Donjoj Saskoj). Osim toga, daje kratki pregled publiciranih radova o istoj temi počevši od tekstova prof. Krambergera⁷² objavljenih u *Globusu* iz Braunschweiga još 1881./1882., zatim članke I. Kršnjavoga, J. Doljaka, kao i članke objavljene u *Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena*. Osobito izdvaja Janka Holjca i Martina Pilara, koji su u to uključeni od studentskih dana, te objavljivanje njihovih crteža u sedamnaestom broju *Wiener Bauhütte*a. Napominje da zbog jezičnih ograničenja ti radovi izvan Hrvatske nisu bili poznati te da će to vjerojatno biti promijenjeno budući da je hrvatsko udruženje odlučilo isto djelo tiskati i na njemačkom jeziku. Nada se da će ih slijediti i ostali slavenski narodi te da će na taj način donijeti na vidjelo bogatstvo narodnoga izričaja u svojim sredinama. Nakon toga detaljno opisuje nacrtane kuće te hvali kvalitetu viđenog.

Prema izvještajima sa sjednica, Društvo će se do kraja 1904. najviše baviti odjekom koji je prvi svezak atlasa izazvao u javnosti kao i troškovima koje

⁶⁷ Janko Holjac, "Građevni oblici hrvatskih seljačkih zgrada", u: *Hrvatski građevni oblici*, sv. 1, ur. Janko Holjac (Zagreb: Hrvatsko društvo inženira i arhitekata u Zagrebu, 1904), uvodni tekst.

⁶⁸ Janko Holjac, ur., *Hrvatski građevni oblici*, sv. 1 (Zagreb: Hrvatsko društvo inženira i arhitekata u Zagrebu, 1904).

⁶⁹ "Hrvatski građevni oblici", *Narodne novine* (Zagreb), 19. 7. 1904., 3.

⁷⁰ H. J. [Janko Holjac], "Hrvatski građevni oblici", *VDIA* 25 (1904), br. 4: 55-56.

⁷¹ Dachler, "Kroatische Hausformen", 164-167.

⁷² Tekstovi prof. Krambergera objavljeni su u 3. i 19. broju *Globusa* 1881. pod naslovom "Streifereien durch Slavonien", u 19. broju *Globusa* 1882. piše o Lipiku i Pakracu, a u 22. broju o Daruvaru i njegovoj okolici.

je Društvo pritom imalo. Zbog toga u listopadu 1904. Holjac predlaže da se Društvo obrati Zemaljskoj vladi s molbom za financijsku potporu za izdavanje atlasa te da predsjednik Društva Stanisavljević preda tu molbu predstojniku vladina Odjela za bogoštovlje i nastavu Levinu pl. Chavraku. Potom obavještava članstvo da je uza sve poteškoće prvi svezak atlasa rasprodan, da je, nažalost, novčana dobit izostala, ali da je literarni uspjeh velik, posebno ističući povoljne kritike uglednih stručnih listova na njemačkom jeziku, među kojima izdvaja *Zeitschrift für österreichische Volkskunde*, kojem je poslao dva besplatna primjerka prvoga sveska *Hrvatskih građevnih oblika* jer je u tom časopisu bila opširna objava o hrvatskom izdanju. Dalje izvještava da je Carsko i kraljevsko austrijsko ministarstvo za bogoštovlje i nastavu preporučilo *Hrvatske građevne oblike* svim svojim stručnim školama te da je iz svoje privatne prepiske s raznim stručnjacima u inozemstvu stekao dojam da će i izdanje atlasa na njemačkom jeziku imati pretplatnike.⁷³

Krajem 1904. iz tiska izlazi drugi svezak *Hrvatskih građevnih oblika*.⁷⁴ U njemu su prikazane kuće iz Srijemske županije na četiri lista (listovi 11, 12, 13 – Janko Holjac i Martin Pilar iz Zagreba, list 14 – Josip Dryák iz Zagreba), na jednom listu primjeri iz Bjelovarsko-križevačke županije (list 15 – Miloust Flögl iz Čazme), na četiri lista primjeri iz Zagrebačke županije (list 16 – Josip Doljak iz Osijeka, list 17 – Rudolf Mosinger iz Zagreba, list 18 – Josip Dryák iz Zagreba, list 19 – Šime Ignjatović) te jedan list iz benkovačkoga kotarskog poglavarstva (list 20 – Ćiril Iveković iz Zadra).⁷⁵

Na glavnoj skupštini 1905. tajnik Društva Milan Kreković izvještava članstvo da su predsjednik i potpredsjednik Društva bili kod odjelnoga predstojnika Chavraka radi subvencije za *Hrvatske građevne oblike* te da je ponovo upućena molba vladi za financijsku potporu za izdavanje *Hrvatskih građevnih oblika*, koja do tada još nije riješena. Unatoč opetovanoj molbi Društva, zagrebačko gradsko poglavarstvo nije kupilo ni jedan svezak edicije, pa dosadašnja novčana dobit jedva pokriva trošak tiskanja. Za sav uloženi trud Društvo iskazuje pohvalu Janku Holjcu. Osim toga, na toj je sjednici Holjac izabran za predsjednika Društva.⁷⁶ Cijeli svoj mandat (1905. – 1907.) Holjac se brine i za ubrzano izlaženje ostalih svezaka *Hrvatskih građevnih oblika*. U ožujku 1905. na njegov prijedlog odbijena je ponuda nakladnika Kühtmanna iz Dresdena za preuzimanje naklade *Hrvatskih građevnih oblika* na njemačkom jeziku. Kako nema podataka o sadržaju ponude, nije poznat ni razlog zašto je ta prva Kühtmannova ponuda odbijena te na koji je način Društvo kasnijim

⁷³ "Društvene vesti" (sjednica održana 29. srpnja 1904.), *VDIA* 26 (1905), br. 1: 15; "Društvene vesti", *VDIA* 26 (1905), br. 3: 38; "Društvene vesti" (sjednica održana 18. listopada 1904.), *VDIA* 26 (1905), br. 1: 15; "Društvene vesti" (sjednica održana 2. prosinca 1904.), *VDIA* 26 (1905), br. 1: 15-16.

⁷⁴ "Društvene vesti" (sjednica održana 25. veljače 1905.), *VDIA* 26 (1905), br. 2: 31.

⁷⁵ Janko Holjac, ur., *Hrvatski građevni oblici*, sv. 2 (Zagreb: Hrvatsko društvo inženira i arhitekta u Zagrebu, 1904).

⁷⁶ "Društvene vesti", *VDIA* 26 (1905), br. 2: 28-32.

pregovaranjem uspjelo dobiti povoljnije uvjete, jer Kühtmann ipak preuzima objavljivanje atlasa na njemačkom jeziku, a poslije i popratne knjige.⁷⁷

U četvrtom broju *Viesti* 1905. objavljen je tekst predavanja "Hrvatska narodna kuća"⁷⁸ koje je Josip Purić održao u prostorijama Društva 11. veljače 1905., u kojem je uz povijesni pregled izlaženja članaka o narodnom graditeljstvu u različitim publikacijama iznio i povijest izgradnje seljačkih kuća u različitim zemljama, najviše u Bosni, te opisao opći izgled seoskih nastambi. Najveći dio predavanja posvetio je povijesnom razvoju i izgledu seoskih kuća, većinom u Bosni, a zatim i na području Hrvatske i Slavonije.

U travnju 1905. vlada je molbu Društva za financijsku potporu za izdavanje *Hrvatskih građevnih oblika* riješila tako što se pretplatila na četrdeset primjeraka u ukupnom iznosu od 1.200 kruna.⁷⁹

Treći svezak *Hrvatskih građevnih oblika* izlazi iz tiska početkom 1905. godine. U njemu se nalaze primjeri kuća iz tri županije, i to najviše iz Srijemske, na sedam listova (listovi 21 i 27 – Ivan Kos iz Zagreba, listovi 22, 23, 24, 25 – Janko Holjac i Martin Pilar iz Zagreba, list 26 – Marko Peroš iz Zagreba), iz Zagrebačke na dva lista (list 28 – Josip Doljak iz Osijeka, list 29 – Ivan Kos iz Zagreba) i jedan list s primjerom iz splitskoga kotara (list 30 – Eduard Žagar iz Splita).⁸⁰ Kao pokriće za tiskanje atlasa na njemačkom jeziku u rujnu 1905. nakladniku Kühtmannu poslano je 275 komada prvoga sveska, 250 komada drugoga sveska i 250 komada trećega sveska atlasa da Društvo ne bi imalo dodatnih financijskih izdataka.⁸¹

Početkom veljače 1906. na zahtjev Odjela za bogoštovlje i nastavu Zemaljske vlade pokrenuta je i druga naklada za prva tri sveska *Hrvatskih građevnih oblika*. Istovremeno grad Zagreb kao ni njegov građevni ured te ni jedna gradska škola nisu naručili ni jedan primjerak atlasa, iako se Društvo i pismeno i usmeno preko svojih članova obratilo gradskom poglavarstvu. Takvo ponašanje gradskoga poglavarstva Holjac smatra uvredljivim za "Društvo inženira i arhitekata u Zagrebu".⁸²

Sredinom 1906. iz tiska izlazi četvrti svezak atlasa, ujedno i posljednji koji uređuje i financira Holjac. U njemu se nalaze zgrade iz Srijemske županije (listovi 32 i 33 – Janko Holjac i Martin Pilar iz Zagreba, list 34 – Ivan Kos iz Zagreba), Osječke županije (list 35 – Josip Purić i Aladar Baranyai, oba iz Zagreba), Požeške županije (list 36 – Janko Kolarić i Ivan Kos iz Zagreba), Bjelovarsko-križevačke županije (list 37 – Dragutin Renarić iz Bjelovara), Zagrebačke županije (list 38 – Ivan Kos iz Zagreba) i Ličko-krbavske županije (list

⁷⁷ "Društvene vesti" (sjednica održana 3. ožujka 1905.), *VDIA* 26 (1905), br. 3: 38.

⁷⁸ Josip Purić, "Hrvatska narodna kuća", *VDIA* 26 (1905), br. 4: 41-45.

⁷⁹ "Društvene vesti" (sjednica održana 17. travnja 1905.), *VDIA* 26 (1905), br. 4: 57-58.

⁸⁰ Janko Holjac, ur., *Hrvatski građevni oblici*, sv. 3 (Zagreb: Hrvatsko društvo inženira i arhitekta u Zagrebu, 1905).

⁸¹ "Društvene vesti" (sjednica održana 18. rujna 1905. – izvještaj Janka Holjca), *VDIA* 26 (1905), br. 5: 79.

⁸² "Društvene vesti", *VDIA* 27 (1906), br. 1: 8-10; "Društvene vesti", *VDIA* 27 (1906), br. 2: 20.

39 – bez imena autora) te iz kotarskoga poglavarstva Maloga Lošinja (list 40 – Albert Lončarić). Na prvom listu ovoga sveska prikazani su detalji dimnjaka kuća iz različitih županija (list 31 – Ivan Kos iz Zagreba).⁸³

Kao urednik edicije *Hrvatski građevni oblici*, Holjac u svibnju 1907. izvještava da, iako je bilo predviđeno objavljivanje svih pet svezaka atlasa do kraja 1906., redovito su objavljena samo četiri, a zadnji, peti svezak nije objavljen zbog pomanjkanja suradnika. Čim se pronađu odgovarajući suradnici za uređivanje već postojeće građe i za sastavljanje teksta, izići će konačno i peti svezak. Što se tiče priljeva novčanih sredstava, i tu ima problema jer od tiskanih petsto primjeraka od svakoga sveska na skladištu ima još po dvjesto primjeraka te je trenutačni deficit 1.200 kruna. Kako je vlada obećala uplatiti iznos od 800 kruna, Holjac se nada da će se razlika namiriti od toga iznosa, od iznosa prodaje petoga sveska kao i od iznosa prodaje ostalih svezaka koji su u skladištu. Potom ističe da je na početku tiskanja edicije iz blagajne Društva stavljen na raspolaganje iznos od 100 kruna, ali da drugih troškova Društvo nije imalo što se tiče izdavanja *Hrvatskih građevnih oblika*. Nakon rasprave je odlučeno da se po izlasku petoga sveska upozori šire krugove preko novina i da se Odjel za unutarnje poslove Zemaljske vlade zamoli da se za građevne urede nabavi po jedan komplet edicije *Hrvatski građevni oblici*.⁸⁴ Od lipnja 1907. Holjac više nije predsjednik Društva, ne sudjeluje na sjednicama upravnoga odbora i više se ne brine ni za izdavanje petoga sveska *Hrvatskih građevnih oblika* kao ni za pisanje popratne knjige predviđene uz atlas. Brigu o tome preuzimaju drugi članovi Društva, ali o svim poslovima vezanim za ovu publikaciju obavezno izvještavaju Holjca.⁸⁵

U listopadu 1907. član Društva Vladoje Eisenbart upozorava na članak "Volksbauten in Kroatien" objavljen u časopisu *Der Architekt*⁸⁶ te predlaže da se uredništvu lista pošalje izbor nacrtu seljačkih kuća iz *Hrvatskih građevnih oblika* s odgovarajućim tekstom koji se obavezuje napisati Josip Neumann. Potom se napominje da će se odbor prethodno o svim ovim zaključcima sporazumjeti s Holjcem.⁸⁷

Nakon odlaska Holjca s mjesta predsjednika Društva izlaženje petoga sveska atlasa postaje upitno. Taj problem postaje sve veći, pa se krajem 1907. Društvo ponovo obraća Holjcu s molbom da pospješi što skorije izlaženje posljednjega sveska. Sredinom 1908. nakladnik Gerhard Kühtmann iz Dresdena zahtijeva ubrzano izdavanje zadnjega sveska atlasa na njemačkom jeziku te prijeti da će vratiti cijelu preuzetu nakladu ako se problem ubrzo ne riješi.

⁸³ Janko Holjac, ur., *Hrvatski građevni oblici*, sv. 4 (Zagreb: Hrvatsko društvo inženira i arhitekta u Zagrebu, 1906).

⁸⁴ "Društvene vijesti" (sjednica održana 24. svibnja 1907.), *VDIA* 28 (1907), br. 4: 56.

⁸⁵ U lipnju 1907. Holjcu prestaje predsjednički mandat u Društvu. Kako iste godine ponovo postaje gradski zastupnik (što je već bio 1904.), počinje se aktivno baviti politikom i prestaje sudjelovati u radu Društva. Od 1908. spominje ga se samo kao člana utemeljitelja Društva.

⁸⁶ Hartwig Fischel, "Volksbauten in Kroatien", *Der Architekt* VIII (1907): 45-48.

⁸⁷ "Društvene vijesti" (sjednica odbora održana 4. listopada 1907.), *VDIA* 28 (1907), br. 5: 71-72.

Ovaj su problem u dva navrata članovi Društva usmeno iznijeli Holjcu, te je on potom poslao pismo Kühtmannu. O sadržaju pisma nema podataka, ali nakon toga se više ne spominju nikakvi Kühtmannovi zahtjevi. Da bi ipak posao priveli kraju, na prijedlog Vinka Hlavinke Društvo odlučuje angažirati jednoga do dva crtača da dovrše nacрте koji nedostaju. Slavko Benedik daje u svojem uredu izraditi jedan nacrt te se o tome obavještava Holjac. Budući da ni nakon opetovanoga apela upućenog članovima Društva nije bilo novih pretplatnika, tadašnji predsjednik Mirko pl. Ferrich stavio je oglas u *Viesti* da bi ubrzao prodaju. Nedugo potom Ferrich je podnio izvještaj o stanju izdavanja atlasa te obavijestio članove Društva da Holjac više neće moći uređivati *Hrvatske građevne oblike* niti pokrivati financijske troškove njihova izlaženja budući da je do kraja 1908. za pokriće troškova ove publikacije uložio znatnu količinu vlastitoga novca. Kako se račun izdavača Mosingera morao platiti i dotadašnja izdanja razdijeliti, predsjedništvo Društva odlučuje preuzeti daljnje uređivanje petoga sveska *Hrvatskih građevnih oblika*, a odnos s Holjcem riješiti tako da se do tada pristigla dobit od prodaje *Hrvatskih građevnih oblika* prepusti Holjcu, a zauzvrat će Holjac sve troškove prvih četiriju svezaka podmiriti vlastitim sredstvima. Društvo će pokriti samo troškove izlaska petoga sveska, a daljnji prihod od prodaje edicije pripast će Društvu. Takav ugovor potpisali su Janko Holjac, a ispred Društva predsjednik Mirko pl. Ferrich te prvi potpredsjednik, blagajnik i odbornik ing. Adolf Ehrlich. Također je odlučeno da se za izdavanje *Hrvatskih građevnih oblika* nadalje vodi odvojen račun te da se blagajni Društva vrati predujam glavnice i pripadajuće kamate. Raspačavanje edicije povjereno je ing. Adolfu Ehrlichu i Adolfu Košaku. Potom je Antun Kostjal st. predložio da se *Hrvatski građevni oblici* daju u "komisiju jednoj hrvatskoj, jednoj dalmatinskoj i jednoj češkoj knjižari" te da se pošalje i društvu *Matrice technicka* u Prag, Adolf Seifert da se atlas da u komisiju i jednoj sarajevskoj knjižari, a Kamilo Bedeković želi da se u novinama priredi što bolja reklama.⁸⁸

Tijekom 1909. napokon je objavljen peti, posljednji svezak atlasa *Hrvatski građevni oblici*, a uredništvo nad tim izdanjem preuzelo je predsjedništvo Društva. U tom svesku pet je listova s primjerima kuća iz Srijemske županije (listovi 41, 42, 43, 44, 45 – sve kuće nacrtali su 1885. i 1886. Janko Holjac i Martin Pilar iz Zagreba), a primjere iz ostalih županija crtali su drugi autori: Požeška županija (list 46 – Ivan Kos iz Zagreba), Zagrebačka županija (list 47 – Josip Dryák iz Zagreba), Modruško-riječka županija (list 48 – dr. Ljudevit Harazin iz Đurđevca) i Krbavsko-lička županija (list 49 – Ivan Kos iz Zagreba) te jedan primjer iz Istre (list 50 – Milan Pollak iz Zagreba).⁸⁹

⁸⁸ "Društvene vesti" (sjednica održana 20. siječnja 1908. – odgovor tajnika Društva Mije pl. Philippovića Filipu Sorgu), *VDIA* 29 (1908), br. 2: 32; "Društvene vesti" (sjednica održana 27. srpnja 1908.), *VDIA* 29 (1908), br. 5: 95; "Društvene vesti", *VDIA* 30 (1909), br. 6: 78. Po ovom dogovoru podmiren je račun izdavača Mosingera u iznosu od 2.275,86 kruna. Sjednica održana 6. rujna 1909. godine.

⁸⁹ Predsjedništvo Društva, ur., *Hrvatski građevni oblici*, sv. 5 (Zagreb: Hrvatsko društvo inženira i arhitekta u Zagrebu, 1909).

Istovremeno s izlaskom hrvatskoga izdanja *Hrvatskih građevnih oblika* izlazi i njemačko izdanje pod naslovom *Das Bauernhaus in Kroatien (Kroatische Bauformen) – Atlas*. U njemu se nalaze potpuno isti primjeri kao i u hrvatskom izdanju. Za prva četiri sveska na njemačkom jeziku urednik je Janko Holjac, a za peti svezak uredništvo preuzima predsjedništvo Društva.

U listopadu 1909. predsjednik Ferrich izvještava da je pitanje izdavanja *Hrvatskih građevnih oblika* napokon uređeno. Adolf Ehrlich zadužen je za raspčavanje četvrtoga i petoga sveska te je u međuvremenu pridobio trideset pet novih pretplatnika. Svu dobit od prodaje četvrtoga sveska Holjac je velikodušno darovao Društvu, a sav dotadašnji deficit bit će pokriven čim Odjel za bogoštovlje i nastavu Zemaljske vlade doznači novac za preuzete primjerke. Istovremeno se Martin Pilar obvezao napisati popratnu knjigu koja je od samoga početka bila predviđena uz atlas *Hrvatski građevni oblici*, što će prouzročiti nove troškove. Ferrich se nadao da će ti troškovi biti pokriveni prihodom od prodaje petoga sveska kao i prihodom od prodaje prvih četiriju svezaka sa zalihe. Na redovitoj glavnoj skupštini 1910. kao najveći pothvat "Društva inženira i arhitekata" navodi se izdavanje edicije *Hrvatski građevni oblici* i izlazak posljednjega, petoga sveska kao i činjenica da su uza sve probleme uspjeli pokriti troškove nastale prodajom publikacije. Društvo zahvaljuje Janku Holjcu na dotadašnjem uloženom trudu u izdavanju edicije *Hrvatski građevni oblici*. Posebna je zahvala upućena Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti, koja je besplatno ustupila veliki broj klišēja za ukrašavanje teksta u Pilarovoj knjizi.⁹⁰

Popratnu knjigu *Das Bauerhaus in Kroatien (Kroatische Bauformen)*⁹¹ Pilar najprije piše na njemačkom jeziku zbog obaveza Društva prema nakladniku Kühtmannu, a objavljena je krajem lipnja 1911. godine.⁹² U uvodu Pilar opisuje razloge zbog kojih se počelo sakupljati građevne oblike hrvatskih seoskih kuća. Uz sebe i Holjca spominje i druge autore koji su se bavili terenskim istraživanjem po hrvatskim selima. Daje i povijesni pregled publikacija koje su objavile crteže hrvatskih seoskih kuća počevši od sedamnaestoga broja časopisa *Wiener Bauhütte*. Zatim spominje da je dvanaest listova građevnih oblika bilo izloženo 1896. na Milenijskoj izložbi u Budimpešti te da su ti isti primjeri prikazani 1900. na Međunarodnom kongresu arhitekata u Parizu. Za uređivanje i financiranje atlasa *Hrvatski građevni oblici* odaje priznanje Holjcu te navodi i sve ostale sudionike koji su na bilo koji način doprinijeli izradi atlasa. Zahvaljuje Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti na pomoći pri pisanju teksta i ustupanju velikoga broja crteža i fotografija seoskih kuća i gospodarskih zgrada. Knjiga na hrvatskom jeziku nikada nije objavljena.

⁹⁰ "Društvene vesti" (sjednica održana 30. listopada 1909.), *VDIA* 30 (1909), br. 8: 91-92; "Društvene vesti" (glavna skupština održana 28. veljače 1910.), *VDIA* 31 (1910), br. 5: 47.

⁹¹ Martin Pilar, *Das Bauerhaus in Kroatien (Kroatische Bauformen) – text mit 33 Abbildungen hierzu ein Atlas mit 50 Foliatafeln* (Dresden: Kroatische Ingenieur und Architekten verein in Zagreb /Agram/, 1911).

⁹² "Društvene vesti" (sjednica održana 16. ožujka 1911.), *VDIA* 32 (1911), br. 6: 57. "Das Bauernhaus in Kroatien", *VDIA* 32 (1911), br. 10: 106.

Krajem 1912. Austrijsko društvo inženjera i arhitekata ponudilo je zamjenu svojega djela *Das Bauernhaus in Österreich-Ungarn* s hrvatskim izdanjem, arhitektonski odsjek pregledao je izvorne nacрте *hrvatskih građevnih oblika* koji su se nalazili u posjedu Društva, a nakladnik Kühtmann uputio je račun za tiskanje *Hrvatskih građevnih oblika* na njemačkom jeziku. Od kraja 1912. u časopisu Društva nema više vijesti o ediciji *Hrvatski građevni oblici*.⁹³

Tek nakon Prvoga svjetskog rata 1919. još samo jednom izlazi oglas o prodaji preostalih primjeraka atlasa u novom časopisu *Tehnički list*.⁹⁴

Atlas *Hrvatski građevni oblici* nakon Prvoga svjetskog rata gotovo se uopće ne spominje. Ovisno o vremenskom odmaku kao i kontekstu u kojem se promatra, atlas je više ili manje pozitivno vrednovan. No u vrijeme objavljivanja dočekan je s odobravanjem i u dnevnom tisku i u stručnim krugovima.⁹⁵

Što je veći vremenski odmak od doba izlaženja atlasa *Hrvatski građevni oblici*, to su bolji stavovi autora koji se bave njegovim značenjem i doprinosom hrvatskoj kulturi. Od vremena izdavanja pa sve do danas objavljeno je samo nekoliko članaka čiji autori daju sud o doprinosu atlasa hrvatskoj kulturi. Atlas se najčešće spominje u kontekstu stvaranja nacionalnoga stila u hrvatskoj arhitekturi koji promovira Isidor Kršnjavi, a popratnu knjigu gotovo nitko ne spominje, vjerojatno jer je objavljena samo na njemačkom jeziku.⁹⁶ Reprint atlasa objavljen je 2005. godine.⁹⁷

⁹³ "Društvene vijesti" (sjednica održana 21. studenoga 1912.), *VDIA* 34 (1913), br. 1: 12; "Društvene vijesti" (izvještaj predsjednika Društva), *VDIA* 34 (1913), br. 2: 31; Mijo Philippović, "Zagreb, tehnika i tehničari" (predavanje održano 26. listopada 1912.), *VDIA* 34 (1913), br. 2: 27-29.

⁹⁴ "Oglas", *Tehnički list* (1919), br. 6: 79.

⁹⁵ "Hrvatski građevni oblici", *Narodne novine*, 19. 7. 1904., 3. "S pravim patriotskim zadovoljstvom primili smo prvu svesku velikog djela, ... Nismo mogli da se nagledamo ovih dokumenata našeg narodnog ukusa i umieća, te koliko zahvaljujemo hrv. društvu inženjera i arhitekata što se je odlučilo na ediciju svoga bogatog materijala koja imade eminentno kulturno značenje, toliko ne možemo ne reći za preporuku ovoga znamenitoga djela hrvatskim imućnicima. ... Tko god može, neka smatra svojom narodnom i kulturnom dužnošću da nabavi 'Hrv. građevne oblike', koje redigira civ. arh. g. J. Holjac." Isidor Kršnjavi, "Narodna umjetnost", *Narodne novine*, 6. 8. 1904., 1-2.

⁹⁶ Lončar, "Etnologija i arhitektura u Hrvatskoj od 1870-ih do 1970-ih", 80-130. U doktorском radu Sanja Lončar detaljno s brojnim citatima iz časopisa *Viesti* analizira rad Društva u pripremi atlasa *Hrvatski građevni oblici*. Stjepan Planić, *O nacionalnom stilu u graditeljstvu* (Sarajevo: Nova tiskara Vrčak i dr., 1936). "100-godišnjica našeg strukovnog društva", *Čovjek i prostor* XXV/301 (1978), br. 4: 3. Tomislav Premierl, "Prvi publicirani radovi o narodnom graditeljstvu", *Čovjek i prostor* XXV/301 (1978), br. 4: 14-15. Darja Radović Mahečić, "Treba znati... o arhitektu Stjepanu Planiću", u: *Katalog izložbe Stjepan Planić 1900. - 1980.* (izložba održana u Glptoteci HAZU prosinac 2003. - siječanj 2004.), ur. Ivan Kožarić (Zagreb: Glptoteka HAZU; Institut za povijest umjetnosti, 2003), 29-54. Zdravko Živković, "Slavonska kuća", *Čovjek i prostor* XXV/301 (1978), br. 4: 15. "Izložbe, Izložba mape 'Hrvatski građevni oblici 1905.' (2001.)", Društvo inženjera i tehničara grada Samobora, pristup ostvaren 7. 7. 2016., http://dits.hr/?page_id=58.

⁹⁷ "Tradicijske kuće u mapi", Glasnik Samobora i Svete Nedelje, pristup ostvaren 7. 7. 2016., <http://www.samoborskiglasnik.net/14dana.asp?datum=20051226&tempg=2005>.

Zaključak

Zahvaljujući stavovima i nacionalnoj svijesti članova "Društva inženira i arhitekata u Hrvatskoj i Slavoniji" atlas *Hrvatski građevni oblici* daje cjelovit prikaz graditeljskoga nasljeđa hrvatskoga sela krajem XIX. i početkom XX. stoljeća u Austro-Ugarskoj Monarhiji. Budući da slične publikacije izdaju udruženja inženjera i arhitekata u gotovo svim zemljama njemačkoga govornog područja, važno je naglasiti da se kod drugih naroda radi o publikacijama koje obuhvaćaju primjere u već formiranim nacionalnim državama, a Hrvati su u to vrijeme u sastavu Austro-Ugarske Monarhije, pa je ovaj pothvat u tim okolnostima tim veći i složeniji, što će osobito doći do izražaja prilikom prvih pokušaja objavljivanja publikacije. Zbog stalnoga nedostatka novčanih sredstava prošlo je gotovo dvadeset godina od prvih prikupljenih primjera narodnoga graditeljstva do objavljivanja prvoga sveska atlasa, a kao veći problem prilikom objavljivanja ostalih svezaka pokazat će se nedostatak primjera tradicijske gradnje iz svih tadašnjih županija. Zbog toga će u atlasu najviše primjera biti iz Srijemske i Zagrebačke županije (prikupljenih još 1885. i 1886.), a iz Varaždinske županije neće biti ni jednoga. Objavljivanjem atlasa *Hrvatski građevni oblici* "Hrvatsko društvo inženira i arhitekata" dalo je nemjerljiv doprinos hrvatskoj kulturi.

Bibliografija

"100-godišnjica našeg strukovnog društva". *Čovjek i prostor* XXV/301 (1978), br. 4: 3.

Agramer Zeitung (Zagreb), 1904-1905, 1910.

Albini, Alfred. "Naša arhitektura u prošlosti i sadašnjosti". U: *Obzor. Spomen-knjiga 1860 – 1935*, uredili dr. Milivoj Dežman i dr. Rudolf Maixner, 170-172. Zagreb: Tisak i naklada tipografije D. D., 1936.

Dachler, Anton. "Kroatische Hausformen". U: *Zeitschrift für österreichische Volkskunde*, uredio Dr. Michael Haberlandt, 164-167. Wien: Vereines für österreichische Volkskunde, 1904.

Damjanović, Dragan. *Arhitekt Herman Bollé*. Zagreb: Leykam international; Muzej za umjetnost i obrt, 2013.

Damjanović, Dragan. "Herman Bollé and Croatian Pavilions at the Exhibitions in Trieste (1882) and Budapest (1885 and 1896)". *Centropa – a journal of central european architecture and related arts* (2010, New York, ISSN 1532-5563), br. 3: 231-243.

Damjanović, Dragan. "Iso Kršnjavi i arhitektura historicizma u Hrvatskoj". U: *Zbornik radova znanstvenog skupa Iso Kršnjavi – veliki utemeljitelj*, uredili Zlatko Matijević, Irena Kraševac i Ivana Mance, 240-256. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti; Hrvatski institut za povijest, 2012.

Damjanović, Dragan. "Radovi hrvatskih arhitekata u časopisu Wiener Bauhütte". *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 30 (2006): 229-240.

Doljak, Josip. "Hrvatski građevni oblici". *Viesti Društva inženira i arhitekta* 6 (1885), br. 1: 3-6 + sedam priloga.

Dom i sviet (Zagreb), 1891.

Domaćinović, Vlasta. "Lay, Srećko (Felix)". U: *Enciklopedija hrvatske umjetnosti*, svezak 1, 507. Zagreb: Leksikografski zavod "Miroslav Krleža", 1995.

Fischel, Hartwig. "Volksbauten in Kroatien". *Der Architekt* VIII (1907): 45-48.

Frangješ, Robert. "Arh. Janko Holjac". U: *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti za godinu 1934./35.*, svezak 48, 161-162. Zagreb: Nadbiskupska tiskara, 1936.

"Govor Janka Holjca na Svečanoj skupštini društva 7. studenog 1903." U: *Spomen-knjiga na proslavu dvadesetipetogodišnjice opstanka Društva inženira i arhitekta u Hrvatskoj i Slavoniji*, uredio Julio Stanisavljević, 132-138. Zagreb: Tiskara i litografija C. Albrecht (Jos. Wittasek), 1903.

Hefe, Ferdo. "Bosanska kuća". *Viesti Društva inženira i arhitekta* 9 (1888), br. 1: 6-7.

"Hefe, Ferdo". U: *Enciklopedija hrvatske umjetnosti*, svezak 1, 327. Zagreb: Leksikografski zavod "Miroslav Krleža", 1995.

Holjac, Janko. "Građevni oblici hrvatskih seljačkih zgrada". *Viesti Društva inženira i arhitekta* 25 (1904), br. 3: 38-39.

H. J. [Holjac, Janko]. "Hrvatski građevni oblici". *Viesti Društva inženira i arhitekta* 25 (1904), br. 4: 55-56.

Holjac, Janko, ur. *Hrvatski građevni oblici*, svezak 1. Zagreb: Hrvatsko društvo inženira i arhitekta u Zagrebu, 1904.

Holjac, Janko, ur. *Hrvatski građevni oblici*, svezak 2. Zagreb: Hrvatsko društvo inženira i arhitekta u Zagrebu, 1904.

Holjac, Janko, ur. *Hrvatski građevni oblici*, svezak 3. Zagreb: Hrvatsko društvo inženira i arhitekta u Zagrebu, 1905.

Holjac, Janko, ur. *Hrvatski građevni oblici*, svezak 4. Zagreb: Hrvatsko društvo inženira i arhitekta u Zagrebu, 1906.

Holjac, Janko; Holjac, Malvina. *Spomen-knjiga posjetnika u klijeti u Bukovcu Dolnjem, porezna občina Remete*, 20. svibnja 1905. (privatna zbirka dokumenata).

Inženjer, 1914.

"Izložbe. Izložba mape 'Hrvatski građevni oblici 1905.' (2001.)." Društvo inženjera i tehničara grada Samobora. Pristup ostvaren 7. 7. 2016. http://dits.hr/?page_id=58.

K. "Ville na Josipovcu i Tuškancu u Zagrebu". *Glasnik Društva za umjetnost i umjetni obrt* 3 (1888), br. 3: 60-61.

"Književne vijesti". *Književna smotra* (1885), br. 10: 78.

Kolar, Nikola. "O skupljanju građevnih oblika u hrvatskom narodu". *Viesti Društva inženira i arhitekta* 6 (1885), br. 1: 1-3.

Krešić, Milan. *Izvešće o milenijskoj izložbi kraljevine Ugarske i kod te prigode sudjelujuće Bosne i Hercegovine te kraljevina Hrvatske i Slavonije: god. 1896*. Zagreb: Tisak Dioničke tiskare, 1897.

Krešić, Milan, ur. *Izvešće o tršćanskoj izložbi godine 1882*. Zagreb: Trgovačko-obrtnička komora, 1883.

Kršnjavi, Isidor. "Gradjevni narodni styl". *Glasnik Društva za umjetnost i umjetni obrt* 3 (1888), br. 3: 1-9.

Kršnjavi, Isidor. *Listovi iz Slavonije*. Zagreb, 1882.

Kršnjavi, Isidor. "Narodna umjetnost". *Narodne novine* (Zagreb), 6. 8. 1904., 1-2.

Lončar, Sanja. "Etnologija i arhitektura u Hrvatskoj od 1870-ih do 1970-ih, istraživanja, suradnje i međutjecaji". Doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, 2014.

Lončar, Sanja. "Narodna arhitektura u djelima Ise Kršnjavoga – istraživanja i korištenje etnografske građe u svrhu stvaranja narodnog stila". U: *Zbornik radova znanstvenog skupa Iso Kršnjavi – veliki utemeljitelj*, uredili Zlatko Matijević, Irena Kraševac i Ivana Mance, 257-270. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti; Hrvatski institut za povijest, 2012.

Maruševski, Olga. *Iso Kršnjavi kao graditelj*. Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 1986.

Moravánszky, Ákos. *Competing Visions. Aesthetic Invention and Social Imagination in Central European Architecture, 1867-1918*. Cambridge, Mass.; London: MIT Press, 1998.

Moravánszky, Ákos. *Die Architektur der Donaumonarchie*. Berlin: Ernst & Sohn, 1988.

Narodne novine (Zagreb), 1904.

"Narodno graditeljstvo". *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod "Miroslav Krleža". Pristup ostvaren 30. 6. 2016. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=22982>.

Österreichischer Architekten- und Ingenieur-Verein, ur. *Das Bauernhaus in Österreich-Ungarn und in seinen Grenzgebieten, Atlas*. Dresden: Gerhard Kühnmann, 1901-1906.

Philippović, Mijo. "Zagreb, tehnika i tehničari" (predavanje održano 26. listopada 1912.). *Viesti Društva inženira i arhitekta* 34 (1913), br. 2: 27-29.

Pilar, Martin. *Das Bauerhaus in Kroatien (Kroatische Bauformen) – text mit 33 Abbildungen hierzu ein Atlas mit 50 Foliatafeln*. Dresden: Kroatische Ingenieur und Architekten verein in Zagreb (Agram), 1911.

Pilar, Martin. "Zbornik za narodni život i običaje južnih slavena". *Viesti Društva inženira i arhitekta* 20 (1898), br. 2: 18-21.

Planić, Stjepan. *O nacionalnom stilu u graditeljstvu*. Sarajevo: Nova tiskara Vrčak i dr., 1936.

Predsjedništvo Društva, ur. *Hrvatski građevni oblici*, svezak 5. Zagreb: Hrvatsko društvo inženira i arhitekta u Zagrebu, 1909.

Premierl, Tomislav. "Prvi publicirani radovi o narodnom graditeljstvu". *Čovjek i prostor* XXV/301 (1978), br. 4: 14-15.

Purić, Josip. "Hrvatska narodna kuća". *Viesti Društva inženira i arhitekta* 26 (1905), br. 4: 41-45.

Radović Mahečić, Darja. "Treba znati... o arhitektu Stjepanu Planiću". U: *Katalog izložbe Stjepan Planić 1900. – 1980*. (izložba održana u Gliptoteci HAZU prosinac 2003. – siječanj 2004.), uredio Ivan Kožarić, 29-54. Zagreb: Gliptoteka HAZU; Institut za povijest umjetnosti, 2003.

Schweizerischer Ingenieur- und Architekten-Verein, ur. *Das Bauernhaus in der Schweiz*. Zürich: Hofer & Co, 1903.

Španiček, Žarko. "Kršnjavi i konzervatorski rad na tradicijskoj graditeljskoj baštini". U: *Zbornik radova znanstvenog skupa Iso Kršnjavi – veliki utemeljitelj*, uredili Zlatko Matijević, Irena Kraševac i Ivana Mance, 270-278. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti; Hrvatski institut za povijest, 2012.

Tehnički list, 1919.

Tetzner, Franz. "Die Kroaten". *Globus – illustrierte Chronik der Reisen und geographische Zeitung in Verbindung mit Fachmännern und Künstlern* (1904), br. 2: 21-26.

Tomac, Kosta. "Posavačka seljačka kuća na izložbi u Zagrebu 1891.". *Viesti Društva inženira i arhitekta* 12 (1891), br. 1: 1-2 + jedan nacrt.

"Tradicijske kuće u mapi". Glasnik Samobora i Svete Nedelje. Pristup ostvaren 7. 7. 2016. <http://www.samoborskiglasnik.net/14dana.asp?datum=20051226&tempg=2005>.

"Umjetnost". *Balkan – list za zabavu i pouku* 1 (1886), br. 5: 79-80.

Verbände Deutscher Architekten- und Ingenieurvereine, ur. *Das Bauernhaus im Deutschen Reiche und in seinen Grenzgebieten*, Atlas. Dresden: Gerhard Kühnmann, 1906.

"Viesti Društva inženira i arhitekta". Portal digitaliziranih starih hrvatskih časopisa. Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu. Pristup ostvaren 10. 6. 2016. <http://dnc.nsk.hr/Journals/LibraryTitle.aspx?id=a28f84f3-5955-4597-bd07-76dfd939e6cf>.

Viesti Društva inženira i arhitekta, 1884-1895.

Viesti Društva inženira i arhitekta u Hrvatskoj i Slavoniji, 1895-1903.

Viesti Društva inženira i arhitekta u Zagrebu, 1904-1907.

Vijesti Društva inženira i arhitekta u Zagrebu i Društva inženirjev u Ljubljani, 1911-1912.

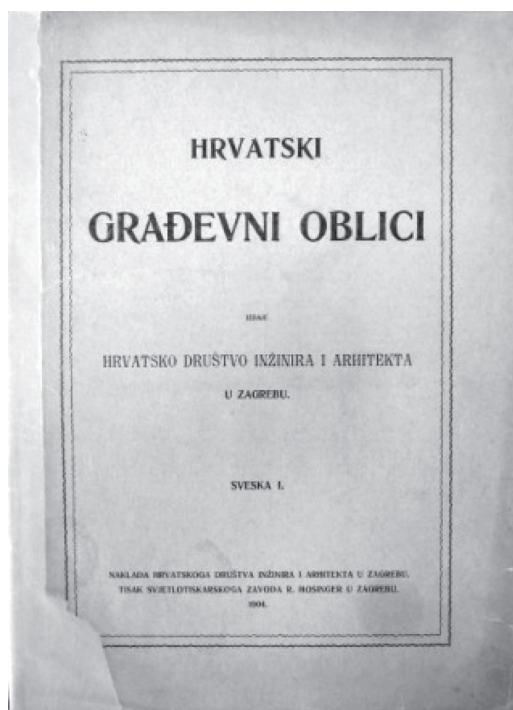
Vijesti Društva inženira i arhitekta u Zagrebu i Društva inženirjev u Ljubljani i Društva inženira i arhitekta u Kraljevini Dalmaciji, 1913.

Viesti Hrvatskog društva inženira i arhitekta u Zagrebu, 1908-1910.

Živković, Zdravko. "Graditeljstvo u ruralnom prostoru Republike Hrvatske u 20. stoljeću". U: *Hrvatska arhitektura u XX. stoljeću*, uredila Jelena Hećman, 287-300. Zagreb: Matica hrvatska, 2009.

Živković, Zdravko. "Slavonska kuća". *Čovjek i prostor* XXV/301 (1978), br. 4: 15.

Prilog 1

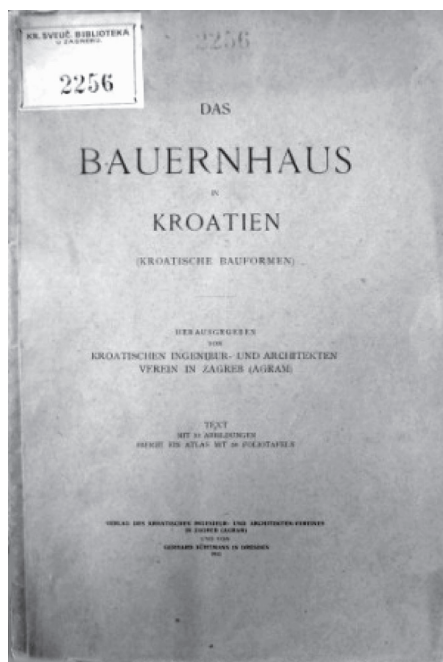
Sl. 1 Naslovnica *Hrvatski građevni oblici*, 1.sv., Društvo inženira i arhitekata u Zagrebu, 1904.

Sl. 2 List 1
(Kuća br. 82 u Kraljevcima)

Sl. 3 *Das Bauernhaus in Kroatien (Kroatische Bauformen)* – Atlas

Sl. 4 Naslovnica popratnog teksta Martina Pilara na njemačkom jeziku uz ediciju *Das Bauernhaus in Kroatien (Kroatische Bauformen)*

SUMMARY

THE SOCIETY OF ENGINEERS AND ARCHITECTS AND THE PUBLISHING OF THE ATLAS *CROATIAN CONSTRUCTION FORMS*

Since the late 19th century was marked by active efforts to register various Croatian professional terminology and terminology from everyday life in rural Croatia, in mid-1884 members of the Croatian professional association of engineers and architects, following a proposal by Nikola Kolar, began collecting Croatian construction forms i.e. examples of traditional Croatian rural architecture on the territory of the Triune Kingdom of Croatia, Slavonia and Dalmatia. The most active collectors were Josip Doljak, Martin Pilar, and Janko Holjac, whose drawings of traditional architecture became the framework for an atlas that the association published only some 20 years later. The atlas *Croatian Construction Forms* (1904 – 1909) was published in five volumes of ten folios each and contained examples of traditional architecture from the Triune Kingdom of Croatia, Slavonia and Dalmatia within the borders of the Austro-Hungarian Monarchy, while the final volume of the atlas also described a traditional house in Istria. Even though there was pressure from Vienna to publish descriptions of rural houses in Dalmatia among those of the Austrian lands, and those of houses in Slavonia under a special Slavonian coat of arms and under the patronage of the Austrian Society of Engineers and Architects, Janko Holjac and the other members of the Society of Engineers and Architects in Slavonia and Croatia refused to allow this even if it meant the atlas would never be published. Mostly due to a lack of funds and a lack of examples of traditional architecture from all the counties, the atlas was published over a longer period of time. In order to acquaint as many people as possible with the architectural traditions of rural Croatia, the Society decided to simultaneously publish a German edition of the atlas under the title *Das Bauernhaus in Kroatien (Kroatische Bauformen) – Atlas*. The architect Martin Pilar wrote an accompanying book in German, entitled *Das Bauernhaus in Kroatien* (1911), but the Croatian translation of this book was never published due to a lack of funds.

Key words: *Croatian Construction Forms*; folk architecture; traditional construction; Society of Engineers and Architects